

Évforduló

Tíz év múltán – a hatvan éve alapított körzeti könyvtárakról (2. rész)*

TÓTH Gyula

Miért nem előbb, miért csak 1949-ben indultak a körzeti könyvtárak?

Ha a megoldás már 1942-ben megvolt, ha a körzeti könyvtár koncepciója 1946-tól *Sebestyén Géza* kezdeményezésére készen állt, miért kellett 1949-ig, a politikai fordulatig várni? Ha „mind az állami irányítás, mind a párt- és tömegszervezetek a kultúra fontos területének tekintették a lakosság könyvtári ellátását” (Kégli), miért cselekedtek évekig a már többször sikertelen módon? Talán mert a háború után minden mást előbb kellett újjáépíteni, a művelődésügyön belül is más területek élveztek előnyt. A rendszer kialakításának legfőbb akadálya a pénzhányány lehetett.

A másik ok a demokrácia-deficitben és a koalíciós versengésben kereshető. „*A koalíciós államirányítás időszakában [...] a könyvtáriügyre fordítható erőforrások – különböző szándékok mentén – több csatornán áramlottak, s ez által nem vált lehetővé egy egységes könyvtári rendszer létrehozása. A könyvtárfejlesztésnek ez a módja ugyanazt a struktúrát alakította ki ismét, mint ami a korábbi évtizedek során már bizonyította életképtelenségét.*” Kégli Ferenc szerint hálózat helyett kampánymegoldások folytak, mert „*a falusi és tanyasi lakosságot ellátó könyvtári hálózat megvalósításához, (körzetek kialakítása, körzeti könyvtárak létrehozása, személyzetének fizetése, könyvállományának beszerzése) a rendszer működtetéséhez 1947–48-ban a politika még nem biztosított erőforrásokat.*”¹⁰⁸

*A tanulmány első része a *Könyvtári Figyelő* 2009. 4. számában (685–704. p.) jelent meg.

A szabadművelődési berkekben hangoztatott művelődési/olvasási éhség régimódi kezdeményezéseket szült.

1948 július-augusztusában a megyei szabadművelődési felügyelők helyzetképet rajzoltak könyvtáraik állapotáról, forgalmáról.¹⁰⁹ A jelentések alig használhatók. „*Megállapítottam, hogy a jelentéshez mellékelte statisztika hiányos*” – írta Máttyás Ferenc.¹¹⁰ A közreadott beszámolókból országos helyzetkép nem, megyei kép is alig készíthető. Így ez a körzeti könyvtárak előtti utolsó láttelel. Ahhoz hozzájárulhatott, hogy a körzeti könyvtárakat, nép(alap)könyvtárakat végül a meglévőktől függetlenül létesítették. A körzeti könyvtárak ugyan nem parlagon népesítettek be, csakhogy sem a régiók állománya, sem az 1945 után alapítottak nem feleltek meg sem Sebestyén és a szabadművelődés célkitűzéseinek, sem az 1948-tól mindinkább kirajzolódó szovjet típusú agitációs és propaganda célú törekvéseknek. Az kiolvasható belőlük, hogy ismerték a körzeti terveket, megvalósítását megváltásként várták.¹¹¹ A központi akarat és az erő hiányzott. A balra tolódás a parasztpárti értelmiséget is arra készítette, keressenek más kitörési lehetőséget. 1948 nyarán a politikai erőviszonyokban beállt fordulatot érzelve, azt megelőzve szovjet példát kerestek. Rájöttek, hazai viszonyok között erős politikai támogatás is szükséges. Kégli Ferenc az MDP támogatásának magyarázatát abban látja, hogy „*mint egyetlen, egységes proletár harci párt, ideológiájából következően az állami-társadalmi élet teljességének kizárólagos meghatározójává kívánt válni. A kultúra fogalmába csakis a hatalom ideológiáját dicsőítő művészetet és tudományt fogadta be, és minél autoritáriusabb egy hatalom, saját eszközeként annál erőteljesebben veti be a kultúrát.*”¹¹² A szabadművelődés e politika támogatására való átváltást 1948 május-június fordulóján a révfülöpi országos konferencián végezte el. A könyvtárügy irányítói az *Új Szántás* 1948 májusi számában már azt írták, hogy a Szovjetunióban is körzeti könyvtárak működnek. „*A körzeti könyvtári rendszerre vonatkozó szakmai elképzeléseket a pártállam az igényeihez tudta igazítani, tehát támogatta*”.

¹¹³ Ennek az lett az ára, hogy a körzeti eszmény a demokratikus, polgári liberális tartalmát fel kellett váltani szovjet tartalommal, a modellt is szovjetesíteni kellett. Abból éppen a lényeg maradt ki. Lepusztult, centralizált, de már bolsevizált népkönyvtár született – harmadszor.

A körzeti könyvtárak létesítése nem jogi aktus nyomán indult. Költségvetési lehetőséget sikerült biztosítani. A szervezést jellemzi az Országos Könyvtári Központ (OKK) elnökének a levele a miniszterhez.¹¹⁴ Hogy a körzeti könyvtárak az év első negyedében, a népkönyvtárak első felében működhessenek, „*a velük kapcsolatos központi teendők lehetőleg egy kézbe, egyetlen szerv hatáskörébe kerüljenek, s erre szervezetenél és eddigi funkcióinál fogva az Országos Könyvtári Központ látszik a legalkalmasabbnak, kérem miniszter urat, adjon megbízást az Országos Könyvtári Központnak a népkönyvtárüggyel kapcsolatos következő feladatok elvégzésére.*” A tíz pontban elsorolt feladatok után kilátásba helyezte: „*az Országos Könyvtári Központ kötetlékében külön népkönyvtári osztályt kívánok felállítani.*” Kovács Máté államtitkár módosításokat tett: „*3. pont: utólagos jóváhagyással; 6. pont: az OKK által kiválasztott s általam jóváhagyott káderekből.*” Felszólította az elnököt, az OKK kötetlékében külön népkönyvtári osztályt állítson fel. Az osztály és a 10 körzeti könyvtár személyzetének kiválasztása a minisztérium hatáskörében maradt.

Az 1949 elején készült működési terv nyomán, az MDP szabadművelődési aktívájának jóváhagyásával kezdték a szervezést.¹¹⁵ Kégli megtalálta *A körzeti könyvtárak működési terve* című tervezetet, melyet az MDP művelődési programjának figyelembe vételével fogalmaztak 1949 elején.¹¹⁶ Az új népkönyvtári hálózat létrehozásának és működtetésének célja teljesen más lett, mint volt: „*a tömegnevelés és agitáció egyéb eszközeivel, a nyomtatott betű terjesztésével elősegíteni a dolgozó tömegek tudatának megváltoztatását, konkrétan: az agitációnak és propagandának a könyvhöz és könyvtárhoz kapcsolódó eszközeivel és módszereivel erősíteni a dolgozó osztályok, különösen a sze-*

gényparasztság egységfrontját, tudatosítani a népi demokráciából a szocializmus felé vezető út perspektíváit, emelni a dolgozók általános és szakmai műveltségét és erősíteni a munkásparaszt szövetséget.» Már hiányzott a városi könyvtár szintű háttérbázis, a főfoglalkozású, képzett könyvtáros és tájékoztatási apparátusa. Nincs szó az állandóan helyben lévő és a cserélődő állomány különbségéről, és a gépjármű sem bibliobusz, de könyvtári teherautó sem. A felsoroltak is jórészt elsikkadtak a kivitelezés lázában az egyre szűkülő feltételek között. Az MDP szabadművelődési aktívája kiegészítő javaslatával az amúgy meglévő politikumot erősítette: „*a Szabadművelődési Tanács könyvtári albizottsága vizsgálja felül még egyszer a kiküldendő könyvek jegyzékét politikai és pedagógiai szempontból; sürgősen meg kell állapítani a körzeti könyvtárak hatáskörébe tartozó falvak jegyzékét, és azt be kell mutatni a párt Szervezési osztályának; a Káderosztály vizsgálja felül az Országos Könyvtári Központ Népkönyvtári alosztályának felépítését, és tegyen javaslatot szervezőképes munkáskáderek beállítására. [...]* a testület háromtagú bizottságot hozott létre a »sürgős teendők« megállapítására és a megteendő intézkedések elkezdésére.”

Az OKK érzekelte, „*a körzeti könyvtárak felállításáról, szervezetéről és rendeltetéséről semmilyen rendelet nem intézkedik. [...]* 24 paragrafusból álló rendelettervezetet terjesztett fel a miniszterhez 1949. június 4-én: Rendelettervezet a körzeti könyvtárakról.”¹¹⁷ Ebből sem lett rendelet. Átalakult viszont a kormányzati rendszer, létrejött a Népművelési Minisztérium és ennek szerveként a Népkönyvtári Központ, kialakult a tanácsrendszer. Mindez nem magyarázza, hogy a körzeti könyvtárak szervezését és működését miért nem rendezte jogszabály.

Nehéz kibogozni, országosan hány körzeti könyvtárat terveztek. A számok eltérőek. Az 1947-ben indult hároméves tervnek könyvtári vonatkozása alig volt.¹¹⁸ Az 1947. április 26-i keltezésű hároméves állami munkaterv közművelődési fejezet 11/b. alpontja könyvszállító autóbuszokkal felszerelt 60 körzeti könyvtár

szervezését irányozta elő, évenkénti 15+15+30 bontásban. (Vagyis 1948-ban 15, 1949-ben 15, 1950-ben 30 körzeti könyvtárat.) Nem így valósult meg.

A legtöbbet az Országos Könyvtári Központ elnökének beadványából lehet megtudni. Mivel a körzeti könyvtárak további fejlesztése nem volt biztosított, a Vallás és Közoktatási Minisztérium (VKM) 1950-re mindössze 4 új szervezését irányozhatta elő, a Magyar Tudományos Tanácshoz fordultak. Eszerint a körzeti könyvtár állományát 10–15 000 kötetre tervezték, s az 80–90 000 lakosú körzet középpontjában működik. Teljes kiépítése esetén 50–60 helyi könyvtár tartozik hozzá. Országosan 60–70 körzeti könyvtár felállítását látták szükségesnek. A Szakbizottság megállapította, a 4 körzeti könyvtár – hasonló ütemet tételezve fel – beláthatatlan időre elodázná az egész országra kiterjedő kiépítését. A beadványból megtudjuk, hogy egy-egy körzeti könyvtár felállítása 10 000 kötet könyvvel és gépkocsival együtt kb. 400 000 forintba került volna, 60 körzeti könyvtár felállítása tehát 24 millió forintba. „*Ez az összeg tizedrésze annak az összegnek, amelyet az ötéves terv folyamán évenként sportcélok támogatására fogunk fordítani, s egy százaléka annak az összegnek, amelyet művelődésünk fejlesztésére az öt év alatt beruházunk.*”¹¹⁹

Az 1950. január 1-jén indult első ötéves tervtörvény 45. §-a szerint „*a tervidőszak alatt 20 új körzeti könyvtári központot kell létesíteni.*”¹²⁰ Mivel 10 körzeti könyvtár már működött, így 30 körzeti könyvtárral számoltak. *Török Bálint* 1949 tavaszán Békéscsabán az ötéves terv végére 70–80 körzeti könyvtárat említett.¹²¹ A korabeli tervezés szárnyalására, s bizonytalankodásaira jellemzően 1950. áprilisában a Somogyi Napló arról tudósított, hogy „*a népművelési minisztérium az ötéves terv keretében három nagy – a kaposvárihoz hasonló – körzeti könyvtárat létesít [...]* Barcson, Marcaliban és Siófokon.”¹²² 1952-ig csak további egy alakult: Nagyatádon.

Miként készítették elő – az immár szocialista! – körzeti könyvtárakat? A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, az Országos Könyv-

tári Központ,¹²³ annak népkönyvtári osztálya, az önállósulása után a Népkönyvtári Központ (NKK) szervezte, vidéki kezdeményezésekhez is kapcsolódva. A tervek gyakran módosultak. A Vallás- és Közoktatásügyi, majd Népművelési Minisztériumból, a Népkönyvtári Központból központilag indítványozták. A hivatalos, politikai csinnadrattával megtartott avatás előtt hónapokkal megkezdték a szervezést, néhol avatás előtt már működött a körzeti könyvtár. Így történhetett meg, hogy a körzeti könyvtár avatásával egyidejűleg, vagy egy-két nappal később már falusi könyvtárait is átadhatták. Jó példa Fejér megye, ahol a ténylegesnél közel fél évvel korábban beharangozták a körzeti könyvtár avatását, s a körzet első népkönyvtárai közül több annak hivatalos avatása előtt létezett.¹²⁴ A szervezésre Békés megyei példát találtunk tíz évvel ezelőtti írásunkban,¹²⁵ itt ezért nem ismételjük. Kégli Ferenc pedig azt részletezte, miként szervezték a falusi könyvtárakat; ezt sem ismételjük. Arra viszont felhívjuk a figyelmet, hogy az iratok tanúsága szerint gyakran nem pontos a felavatás vagy megnyitás dátuma, az avatás és a megnyitás nem mindenütt esett egybe.¹²⁶

Miért nem a városi könyvtárra bízták a körzeti feladatokat?

Magyarország a második világháborút megelőzően sem állt jól városi könyvtárakkal. Vidéki városaink – Szegedet, Debrecent, Gyórt, Sopront, Székesfehérvárt, Szombathelyt leszámítva – nemcsak számottevő, egyáltalán könyvtárral sem rendelkeztek.¹²⁷ A háború csak tovább rontotta a helyzetet, s 1952-ig sem sikerült erős városi rendszert kialakítani. „*Városi könyvtáraink közül csak néhánynak sikerült lépést tartani üzemi és falusi könyvtáraink fejlődésével. A vidéki városi könyvtárak közül jól működik a szegedi, a miskolci, a győri és a debreceni városi könyvtár. Az ország 54 városa közül eddig csak 30 helyen van könyvtárunk. Itt sincs mindenütt függetlenített könyvtáros. Ebben az évben városi*

könyvtáraink számát 50-re kívánjuk emelni, és fokozatosan érvényesítjük azt az elvet, hogy városi könyvtárainkat az ötéves terv során tudományos könyvtári színvonalra fejlesszük. Városi könyvtárainkban ma 630 000 kötet könyv van, ebben a számban nem szerepelnek a vidéki nagy tudományos könyvtárak kötetei, mint amilyen például a szegedi Somogyi-könyvtár.”¹²⁸ Nemes Dezső a megyei-járási könyvtárak rendszerére való áttérést (is) előkészítő, 1952. március 17–18-án tartott Országos Népművelési Értekezleten – azt mondta, „*a vidéki városi könyvtárak fejlesztését a múlt év áprilisában kezdtük.*”¹²⁹ Ehhez képest egy év alatt kétségtelenül volt fejlődés, még akkor is, ha ugyanitt a szovjet vendég, „Csekina elvtársnő” szájába adva bíralták a városi tanácsok nemtörődömségét, a kevés könyvanyagot, a propagandamunka egyoldalúságát. Egyetlen volt a városi könyvtári teljesítmény: amíg Szolnoknak 1951 januárjában 150 olvasója volt, jó egy év múlva 2700 és havonta átlag 8000 kötetet kölcsönzött, addig a miskolci városi könyvtárnak (7 függetlenített könyvtáros) kb. 1500 olvasója volt, s a berettyóújfaluinak is 2736. Egy cikk szerint a miskolci helyben topogás, a szolnoki, egri, szombathelyi, jászberényi stb. könyvtárt a lendület jellemzi. Ugyaninnen tudhatjuk, hogy az 54 város ekkor már 53 könyvtárának állománya kb. 700 ezer, de csak kb. 250 ezer elégít ki olvasói igényeket, a többi használhatatlan. Az 53 könyvtár közül 33 könyvtárnak 5000 kötet alatt volt az állománya (Nyíregyháza 4000, Salgótarján 2000, Szentes 2100 kölcsönözhető kötet). Az 53 könyvtárnak száznál több volt a főfoglalkozású könyvtárosa, de nagy részük nem régen lett az, s kb. *ötvenre* tehető, aki szakmai oktatásban is részesült. Az 53 könyvtárnak 1952 közepén 72 fiókkönyvtára volt, hat helyen működött műszaki részleg, s ekkor még úgy tervezték, hogy további 17 (!?) kap *ilyent*. Amíg a pápai könyvtárt egy év alatt négyszer költöztették egyre rosszabb helyre, Gyulán és Sopronban alagsorban kapott a könyvtár helyet, az utóbbi időben új és jobb helyet kapott Győrben, Szombathelyen, Tatabányán, Nyíregyházán és Szentesen.¹³⁰ (Okunk van

feltételezni, hogy ez a nem túl rózsás helyzetkép szebb a valóságosnál.)

1945 előtt a városi könyvtár közgyűjteménynek számított, közülük számos (lazábban-szorosabban) múzeumhoz, levéltárhoz tartozott szervezetileg. Gyűjteményük régi, tudományos, inkább a kutatást szolgáló anyagot tartalmazott. Nem ritkán több tízezres nagyságrendűek voltak. 1945–46-ban kivonták a fasiszta anyagot (ennek gyakran esett áldozatul értékes helyismereti, tudományos és periodika-anyag is!), az állományt átrendezték, később többnyire ide irányították az államosított könyvgyűjteményeknek azt a részét, melyre központilag nem tartottak igényt. E könyvtárak évekig állományrendezéssel voltak elfoglalva, emiatt (is) számos (pl. a veszprémi) csak 1948-ban, mások még később nyitották meg kapuikat.

1945 után sem változott a helyzet a tekintetben, hogy mint közgyűjtemények a VKM-en belül is más ügyosztályhoz tartoztak. A körzeti könyvtári koncepció, de még Sebestyén Gézának a városi lakosság munkahelyi közösségekre épülő ellátása kapcsán sem esett szó a régi városi könyvtárakról. Nem kétséges, gyűjteményük, szolgáltató képességük nem illett nemcsak az 1949 utáni politikai agitációs és propaganda koncepcióba, de még az 1945–1949 közötti polgári demokratikus szabadművelődési törekvésekbe, gondolkodásba sem. Hogy mennyire nem illettek össze, mutatja Székesfehérvár példája, ahol hiába törekedett *Könczöl Imre* a körzeti és városi könyvtár egy fedél alatti elhelyezésére, a teljesen eltérő feladatú két könyvtár egymástól függetlenül működött.¹³¹ Vagy a debreceni Közművelődési Könyvtár, amikor 1951. január 1-jén önállósult, mint a városi tanács intézménye, helyileg maradt továbbra is az államosított Déri Múzeum épületében.¹³² Arról, hogy a Veszprém-vármegyei Múzeum és Könyvtár igazgatójának, *Nagy Lászlónak* az előkészítő munkája ellenére Veszprémben külön alakult meg az ország első körzeti könyvtára, illetőleg Kaposváron voltak törekvések a vármegyei könyvtár bekapcsolására, a *Volt kísérlet is c.*

fejezetben korábban* már volt szó. De ugyanígy: a régi és jól működő városi könyvtárral rendelkező Győrött és Szombathelyen – mind külön körzeti könyvtár létesült.

1950-ben a minisztérium kezdeményezte, hogy a városi könyvtárak kerüljenek az akkor alakult városi tanácsokhoz.¹³³ Ekkor választották el a városi könyvtárat a másik közgyűjteménytől, nem mindig konzekvensen osztva el (hely)történeti anyagukat. Szerény elhelyezési, tárgyi és személyi viszonyok között korlátozott szolgáltatásokat nyújtottak, gyér forgalmat bonyolítottak, többnyire nem is a régi, hanem az újabban beszerzett, vagy kapott könyvanyagukkal. E könyvtárak felügyeleti szerve 1951-ig a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége volt, akkor átkerültek a Népkönyvtári Központozhoz; ez a közművelődési könyvtárak közös megítélése felé tartó lépés volt.

Kégli Ferenc írta monográfiájában,¹³⁴ hogy a központi irányítást 1951-ben tanácsalanság és bizonytalanság jellemezte a városi könyvtárakat illetően. 1951 márciusában a Népművelési Minisztérium önálló intézményként gondolta továbbfejleszteni a városi nyilvános könyvtárakat. Májusban meg azt írták, hogy „a körzeti könyvtár, mint a megye könyvtára, felettes szerve a városi könyvtáraknak. A körzeti könyvtáros havonta legalább egyszer köteles meglátogatni a hozzá tartozó városi könyvtárakat és tapasztalatairól, azok munkájáról havi jelentésben beszámolni.”¹³⁵ A 98/4/51 sz. (1951. július 21.) Népgazdasági Tanácsi határozat előírta, hogy „a városi nyilvános könyvtárakat [...] fokozatosan tudományos könyvtári színvonalra kell fejleszteni, ezért a különböző nyilvános könyvtárakat egységes szervezetbe kell összefogni.” A rendelkezés felsorolta, hogy a műszaki fiókokat, a múzeumi, iskolai és szerzetesi könyvtárak tudományos kutatás szempontjából értékes részeit be kell olvasztani a városi nyilvános könyvtárba.¹³⁶ Aztán hamarosan más szelek fűjdogáltak. Többségük a kornak megfelelő, ámde gyenge állománnyal és szolgáltatásokkal érkezett 1952 nyarához.

* Könyvtári Figyelő, 2009. 4. sz. 607 p.

Miért nem rájuk épült a könyvtárügy fejlesztése 1949-től? A századelő elképzeléseiből a helyi lakosságot és a vonzáskörükbe sorolt falusiakat egyaránt ellátó, kettős szerepet vállaló városi könyvtár eszménye olvasható ki.¹³⁷ A '46-os *Mai magyar* művelődéspolitikai „változatos, gazdag anyagú” könyvtárat említett. *Kőhalmi Béla* megítélése szerint sem a századelő hazai próbálkozásai, sem – a voltaképp nagyvárosi – public library nem oldotta meg a falusi lakosság ellátását. Mintaként az amerikai és kanadai farmok példáját és a dán ellátást, valamint – a Szovjetunió megoldását hozta fel. Szerinte az lenne jó, ha a „városival egyenrangú vidéki körzeti (tanyaközponti) könyvtár táplálná a falusi fiókönyvtár hálózatot, a vándor- és mozgókönyvtárakat, a falujáró autóbusz könyvtárakat”¹³⁸ Az 1947-es törvénytervezetben külön körzeti könyvtárak szervezését tartották megfelelő modellnek. Ez „a körzeti könyvtár szervezeti kapcsolatban állhat a székhely helyi könyvtáraival, esetleg valamely nevelési intézménnyel, anyaga azonban nem egyesíthető ezek anyagával [...] a 10 000–30 000 lélekszámú községek, városok tagokként beléphetnek a [...] körzeti szervezetbe [...] a 30 000-nél nagyobb lélekszámú községek, városok önálló könyvtári szervezetet kötelesek fenntartani...”¹³⁹

A körzeti könyvtárak a városiaktól függetlenül jöttek létre. Már tudjuk, számos közülük vett át bizonyos – Veszprémben 1952-ig 1800–2000 kötetnyi – könyvanyagot a körzetitől, sőt 1950–51-ben az OKK-tól, 1952-ben az NKK-tól is.¹⁴⁰ A Népművelési Minisztérium 1951. elején megfeddte a szombathelyi körzeti könyvtárt a városi könyvtár támogatásáért.¹⁴¹ 1951-ben már megindult valamiféle kapcsolat azonos településen működő könyvtárak között.¹⁴²

Összességében elmondható, hogy sem a körülmények, sem a külföldi példák nem szóltak a városi könyvtárakra épülő körzeti ellátás mellett. 1952-ben is csak néhány helyen voltak jobb (személyi!) feltételek a városi könyvtárban, mint az amúgy nem túl erős körzeti könyvtárakban.

Három év alatt 35 körzeti könyvtár¹⁴³

A körzeti könyvtárak szervezését még a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, ill. az Országos Könyvtári Központ kezdte Sebestyén Géza irányításával. Az első tíz körzeti könyvtár szervezését az Országos Könyvtári Központ Népkönyvtári Osztálya fejezte be. 1949. augusztus 1-jétől működött a Népművelési Minisztérium, az állami könyvtárak (tömegkönyvtárak – ahogy akkor nevezték) főfelügyeletét is ellátó minisztérium.¹⁴⁴ A 4329/1949. /XI. 26./ MT. sz. rendelet az OKK Népkönyvtári Osztályát megszüntette, s 1950. január 1-ével létrehozta a Népkönyvtári Központot (NKK), a Népművelési Minisztérium (Np. M) alá tartozó intézményt.¹⁴⁵ Az NKK felügyelte, irányította a körzeti könyvtárakat, alapkönyvtárakat [letéti könyvtárakat], a megyei népművelési ügyvezetők hatáskörébe tartozó összes könyvtárt. „Létszáma húsz fő körül mozgott. [...] végezte a körzeti könyvtárakba szánt teljes könyvállomány beszerzését és a 34–35 körzeti könyvtárba szétküldését, raktári jelzettel és ETO szerinti szakjelzetekkel, raktári lappal, letétlappal és könyvkártyával ellátott könyvek céduláit maga állította elő adréma gépén. Intézte a körzeti könyvtárak pénzügyeit, építési-felújítási kereteket kezelt, központilag szervezte a könyv- és könyvtárpropagandát, fedezte a könyvtári előadások, könyvankétok költségeit, valamint a népkönyvtárosok számára szervezett tanfolyamok kiadásait” – írta volt dolgozója, *Gerő Gyula*.¹⁴⁶ 1950-től a körzetek szervezését a Népkönyvtári Központ folytatta *Sallai István* vezetésével.¹⁴⁷

A körzeti könyvtárak száma 1949-ben 10, 1950-ben 22, 1951 júniusában 30, 1952-ben 35 volt. A kutatások *Szabó-András Endre* utóbbi adatát igazolták.¹⁴⁸ A bizonytalanság oka, hogy Tamásit és Nagyatádot minek minősítsék, de végül is körzeti könyvtárként tartották nyilván.

A körzeti könyvtárak az alábbi időrendben és vezetőkkel jöttek létre:

- 1) 1949. április 4.: Veszprém (*Rácz Aranka*)

2) 1949. április 19.: Szikszó ¹⁴⁹ (ideiglenes vezetője <i>dr. Komoróczy György</i> levéltáros) 3) 1949. május 1.: Salgótarján (<i>Jeszenszki Miklós</i>) 4) 1949. május 1.: Miskolc (<i>Nagy József</i>) 5) 1949. május 1.: Pécs (<i>Szőllősy Kálmán</i>) 6) 1949. május 1.: Szentés (<i>Garai József</i>)¹⁵⁰ 7) 1949. június 13.: Kaposvár (<i>dr. Kerekes András</i>)¹⁵¹ 8) 1949. július 31.: Békéscsaba (<i>Lipták Pál</i>)¹⁵² 9) 1949. augusztus 13.: Győr (<i>Horváth Géza</i>)¹⁵³ 10) 1949. szeptember 18.: Tata (<i>Horváth Géza</i>)¹⁵⁴ 11) 1950. március 5.: Zalaegerszeg (<i>Horváth Ilona</i>)¹⁵⁵ 12) 1950. április 4.: Szekszárd (<i>Bányai Ferenc, akit rövidesen Szarka Ferenc köve-tett</i>) 13) 1950. május 21.: Székesfehérvár (<i>Mácsai Lajosné</i>) 14) 1950. június 9 vagy 10.: Szolnok (<i>Illyés Mózses</i>)¹⁵⁶ 15) 1950. június 12.: Nyíregyháza (<i>Pristyák Józsefné</i>) 16) 1950. június ?.: Makó (<i>Mohácsi Eszter</i>)¹⁵⁷ 17) 1950. július 15.: Budapest (<i>Kőszegi Teréz</i>)¹⁵⁸ 18) 1950. július 16.: Debrecen (<i>dr. Lakatos Istvánné Erdei Teréz</i>) 19) 1950. szeptember 1.: Eger (<i>Godó Ferencné</i>)¹⁵⁹ 20) 1950. szeptember 17.: Kecskemét (<i>Illés József</i>) 21) 1950. október 1.: Szombathely (<i>Pendl Imre</i>) 22) 1950. október 13.: Baja (<i>Krausz Mátyás</i>)¹⁶⁰ 23) 1951. február 24.: Mátészalka (<i>Bohács Jenő</i>)	24) 1951. február ?.: Putnok (<i>Kiss Lászlóné</i>)¹⁶¹ 25) 1951. április 1.: Szigetvár (<i>Jakobi Edit, később Halfár Rudolfné</i>) 26) 1951. április 4.: Pápa (<i>Horváth Ilona, későbbi Réfi Antalné</i>)¹⁶² 27) 1951. április 4.: Berettyóújfalú (<i>Nagy Lajos</i>) 28) 1951. május 1.: Nagykanizsa (<i>Tar Ferenc</i>)¹⁶³ 29) 1951. május 1.: Sopron (<i>a győri Körzeti Könyvtár éléről áthelyezett Cifra Varga Béla</i>) 30) 1951. május 1.: Balassagyarmat (<i>Murin Katalin</i>) 31) 1951. június 10.: Cegléd (<i>Illyés Endre</i>) 32) 1951. július 16.: Gyoma (<i>Seszták András</i>) 33) 1952. január ?.: Mohács (<i>Halfár Rudolf</i>) 34) 1952. május ?.: Tamási (?)¹⁶⁴ 35) 1952. május 11.: Nagyatád (<i>özv. Kalmár Józsefné</i>)¹⁶⁵

Az első körzeti könyvtárak telepítése a régi közigazgatási rendszerrel volt összhangban. Senkit ne tévesszen meg, hogy Miskolc mellett volt Szikszón is, mert az akkor Abaúj-Torna-Zemplén megyéhez tartozott, vagy Szentés mellett Makón is volt, mert az meg Csanád megye székhelye volt. Számos esetben nem is az akkori, hanem a későbbi megyeszékhelyen alakult az első körzeti könyvtár: Salgótarjában (és nem Balassagyarmaton), Békéscsabán (és nem Gyulán). Igaz: Szentesen, de nem Szegeden vagy Hódmezővásárhelyen, Tatán, és nem Esztergomban vagy Tatabányán. Láthatóan arra törekedtek, megyénként legyen egy körzeti könyvtár. Ezt 1950. október 1-jén a Szombathelyi Körzeti Könyvtár felavatásakor teljesítették. Az 1949-ben 25 megye száma 1950. január 1-jétől csökkent 19-re, a járásoké félev múlva 150-ról 140-re.¹⁶⁶ A közigazgatási bizonytalanság is hozzájárul(hat)ott, hogy körzeti könyvtárat kapott az 1950-ben nagyközség Szikszó, Mátészalka, Putnok, Szigetvár, a nagyközséghez beosztott település Nagyatád; Tata éppenséggel kisközség volt.¹⁶⁷ Végül megyénként több

körzeti könyvtár is volt. Csongrádban 2 járás jutott egy körzeti könyvtárra, Szolnok és Vas megyében 7, Fejér, Heves Tolna megyében 6 járás. Miért?

Sebestyén Géza a vonzáskörzet méretéről 1942-ben azt írta: „*ahol az ellátott terület elég nagy ahhoz, hogy szilárd anyagi alapot nyújtson, másrészt azonban a közvetlen érintkezés lehetősége még nem tűnt el. Ha ezen a földrajzi ponton a vándorkönyvtár igazi, nagy, önálló könyvtárrá nővi ki magát, előtünk áll a tájkönyvtár.*”¹⁶⁸

Nem léptek át közigazgatási határt! A körzeti könyvtárak megyénként tevékenykedtek, s akkor osztoztak járásokon, ha már több volt egy megyében – akkor viszont a járáshatárt nem szegték meg. A közigazgatás átszervezése lehetővé tette a körzeti könyvtárak „tanácsosítását”: az addig minisztériumi fenntartású körzeti könyvtárak dologi hitelei 1950. szeptember 1-jétől a megyei tanácsokhoz kerültek.¹⁶⁹ Az NKK útján a Népművelési Minisztérium gondoskodott a létesítendő népkönyvtárak állományáról, s gyakorolta a felügyeletet.

Egy körzethez 80–100 könyvtár tartozott. Miután a megyéket ellátták legalább egy körzeti könyvtárral, és azok szerveztek 80–100 alapkönyvtárt,¹⁷⁰ hozzáláttak újabb körzet kialakításához. Az újonnan alakult körzeti könyvtárak átvették (sajátjuk mellett) a közeli járás/ok könyvtárainak gondozását. Nem szándékozhattak minden járásban körzeti könyvtárt létrehozni, a tervezett 60–80 ehhez kevés lett volna.¹⁷¹ Ezt sem hajthatták végre: a szervezést 1952-ben megszakították.

Gerő Gyula szerint az 1949 április–szeptember közt nyílt 10 körzeti könyvtár 11 vezetője „*eredeti foglalkozásuk szerint tanár, tanító volt 3; levéltáros 1; vármegyei tisztviselő 3; rendőrtiszt, [...] illetve tűzoltóparancsnok 2; érettségizett fiatal, illetve festői tehetséggel megáldott [Lipták Pálról emlékező írása szerint ő középiskolai végzettséggel sem rendelkezett soha!] szabósegéd összesen 2.*” Egy nő, tíz férfi, közülük 23–25 éves: 3; 26–30 éves 4; 31–35 éves 1; 40–45 éves 2; 47 éves 1 fő. Valamennyien legalább öt évet töltöttek a pályán, egész életében könyv-

táros maradt hét – vagyis a kiválasztás kiváló volt. Több közülük jeles alakja lett a könyvtári világnak: *Nagy Lászlóné Rác Aranka, Lipták Pál, Szőnyi László, Kerekes András, Horváth Géza, Szöllősy Kálmán.*¹⁷² Kerekes András lelkes falusi könyvtárosok közül választotta szervező/utazó könyvtárosait: a borsodi parasztfiú *Kovács János*, a hadifogságot fiatalon megjárt paraszttivadék *Frang József* és a négy polgárit végzett falusi szabómester *Bánki Gyula* – később szintén országosan ismert járási, ill. városi könyvtárigazgató lett Somogyban.¹⁷³

A körzeti könyvtárak működése

1949 június 7-én kelt – valószínűleg az MDP Központja részére készült – jelentésből megismerhetők az induláskori elképzelések, gondok.¹⁷⁴ „*Ténylegesen hét körzetben indult meg a munka, [...] Győrben és Tatán az építkezés még nem fejeződött be. Kaposvárrott pedig még nincsenek könyvtárosok, illetve akik ki voltak jelölve, nem fogadták el a megbízatást. [...] A körzeti könyvtárak központjaira június 1-ig egyenként 3500, összesen 35 000 kötetet [...] egy-egy helyi könyvtárra a körzeti központból 50–200 kötetet szállítottak le. A helyi könyvtárak oda küldték ki a könyveket, ahol megfelelő helyiség, szekrények és könyvtáros biztosítva volt. [...] elsősorban gépállomások, termelészövetkezetek, tanyaközpontok. [...] a népkönyvtári osztály [...] a listára minden haladó szellemű könyvet felvesz, elsősorban pedig az előző bevásárlásból hiányzó Szikra kiadványokat.*¹⁷⁵ *A népkönyvtári kérdésnek egyik sarkalatos problémája, hogy a könyvtári központok, általában az alapkönyvtárak vezetését megfelelő emberekre bizzuk. [...] Az 1950-es költségvetési terv szerint újabb négy körzetet állítunk fel a már meglévő tízhez, és a tizennégy felállított körzethez a könyvek szállítására négy könyvtáruit szerzünk be.*”

A körzeti könyvtár alapfeladata az OKK-ból, majd az NKK-ból érkező könyvcsomagok feldolgozása (leltározása), falvakba eljuttatása volt.¹⁷⁶ Az állományt a körzetnél leltároz-

ták. Nem valósult meg a (helyi) törzsállomány és a cserélhető olvasmányanyag kettőssége. Bibliobusz beállítására sem nyílt mód. 1951 októberében arról értesítette a Népkönyvtári Központ a körzeti könyvtárak vezetőit, hogy „*tárcahitel-keretből motorkerékpár vásárlást engedélyez, melyet a körzeti könyvtárhoz tartozó népkönyvtárak ellenőrzésére és irányítására használhat fel.*”¹⁷⁷ A népkönyvtárak gyarapító tevékenységet nem folytattak, ehhez a költségvetési feltételük nem volt. Igyekeztek viszont a más szervezésű könyvtárakat az alapkönyvtárba bevonni.¹⁷⁸

A népkönyvtárak állományára példa a Fejér megyei Mezőszilasé. A népkönyvtár 208 kötetének 43%-a szépirodalom, 57%-a szakirodalom volt. A szépirodalom 62%-a magyar, 38%-a külföldi szerzők műve. A kortárs magyar irodalom szinte kizárólag 1950–1951-es megjelenésű. A klasszikus magyar prózát Eötvös Károly, Jókai, Mikszáth és Móricz néhány regénye, az európai nagyrealizmust Andersen Nexö, Defoe, Molière, Swift, Thackeray képviselte. A szépirodalom negyede orosz és szovjetunióbeli szerző munkája. A szakirodalom kétharmada – szerzője vagy témája révén – a Szovjetunióhoz kötődött, a társadalomtudományi művek negyedének Lenin és Sztálin a szerzője. Bőséggel volt mezőgazdasági irodalom, rizs- és gyapottermesztési is.¹⁷⁹

A minisztériumi terv Fejér megyében 1950-re 80 könyvtárt írt elő, a kampányba a megyei tanács népművelési alosztálya is besegített: 122 népkönyvtár jött létre, közte gépállomáson, állami gazdaságban. Kégli tapasztalatai szerint a településtörténetek nem említik a közkönyvtár hiteles keletkezéstörténetét, ez arra utal, nem váltak a közös emlékezés részévé.¹⁸⁰

Gerő Gyula úgy tudja, „*a körzeti könyvtár raktárában jó esetben nem lehetett több 1000–2000 kötetnél: a kisszámú kézikönyvön és segédleten kívül csak a létesítendő új népkönyvtárak számára félretett tartalék anyag alkotta az állományt. A Népkönyvtári Központ (NKK) egy-egy művet 50–80–100 példányban is szétküldött a körzeti könyvtáraknak [...]. A nagy raktári állományt a rossz körzeti könyvtári munka bizonyítékának*

tekintették [...], a hanyag körzeti könyvtáros úgy próbálta kijátszani őket, hogy az utolsó pillanatban húszas, harmincas tételekben szórt ki egy-egy művet ugyanabba a népkönyvtárba. [...]. A csereanyag mellett klasszikusokból és kézikönyvekből »alpművekből« álló, helyben maradó állomány is lett volna minden könyvtárban [...], mozgókönyvtárak (bibliobuszok) hiányában [...]. feltöltés folyt, a letétek cseréjének rendszere [...]. egyáltalán nem működött ...”¹⁸¹ Ez messze állt az eredetileg leírttól.

Körzeti könyvtárak szervezték a helyi könyvtárakat,¹⁸² a helyi hatóságok biztosították a működési feltételeket (helyet, könyvtárost). Körzeti feladat volt a könyvtárosok betanítása, segítése, ellenőrzése. Őket központi tanfolyamokon készítették fel.¹⁸³ A körzeti könyvtárosokat útmutatók segítették.¹⁸⁴ Sebestyén Géza kimunkálta a könyvtárosok ki- és továbbképzését is. Fél évszázada megtervezte, megvalósította a távoktatást. A körzeti könyvtár megszervezésekor mindenki kapott egy kezelési utasítást, szabályos kézikönyvet, vademecumot. Ezek, valamint az OKK által megadott irodalom alapján a körzeti könyvtárosok dolgozatot írtak és konferencián számoltak be tudásukról. Később a Máramaros úti hathetes „gyorstalpaló” pótolta ezeket.¹⁸⁵

A körzeti könyvtárosok feladata volt az irodalomnépszerűsítés: könyvismertetéseket, irodalmi ankétokat, könyvkiállításokat szerveztek. A népkönyvtárak szervezése, könyvtárosaik betanítása, állományukról való gondoskodás mellett a körzeti könyvtárakból szervezték a korabeli olvasómozgalmat is. Ezt szintén a korabeli körülmények között lehet és kell értelmezni. Kégli Ferenc is hangsúlyozta, hogy „*az olvasómozgalmak elsősorban tömegnevelő munka volt, a párt agitációs és propaganda céljainak szolgálatában. Formája az olvasókörökben való közös olvasás, a könyvankét és a könyvkiállítás volt.*”¹⁸⁶ A körzeti könyvtárosokra minden területen végrehajtó szerep hárult: az események, akciók tematikáját, sokszor a helyét és idejét is központilag határozták meg. A minisztérium küldte a megvitatandó könyveket, a körzeti könyvtár juttatta el több példányban a községbe, ott olvastatták, esetleg

felolvasták, majd a központilag vagy a megyétől kiküldött előadóval megvitatták. Az olvasóköri új értelmet kapott: ahol 8–12 ember összejött, ott felolvasták és megvitatták a kijelölt könyvet. A könyvkiállítások fontos politikai vagy társadalmi eseményhez kapcsolódtak – szintén központi irányítás alapján.

A körzeti könyvtár munkatársa nem könyvtárosnak, a kultúra közvetítőjének, hanem a politikai és ideológiai harc katonájának számított. Az Np. M. körlevele szerint: „*A könyvtáros politikai munkatárs, tehát ha van egy jó körzeti vagy szervező könyvtáros a megyében, az komoly politikai erőt képvisel. A szocialista szektorok erősítésében, a klerikális reakció elleni harcban, a kulákok és a többi ellenség visszaverésében és a jobb termelésért folyó küzdelmünkben segít a könyvtáros azzal, hogy tudását, tapasztalatait továbbadja a népkönyvtárosoknak, irányítja őket, szoros kapcsolatot teremt velük. Ezek [...] pedig a tanultakat tovább adják olvasóiknak.*”¹⁸⁷

Fejérben 74 könyvtárból iskolában 43-at, kultúr-otthonban 17-et helyeztek el. Községi tanácsházán 7, DISZ (Dolgozó Ifjúság Szövetsége) helyiségben és olvasóteremben 2–2 könyvtár kapott helyet, de volt 1–1 a földműves szövetkezetben, a KIOSZ (Kisiparosok Országos Szervezete) helyiségében és az MNDSZ (Magyar Nők Demokratikus Szövetsége) székházában. A hetenként egyszer-kétszer nyitva tartók szekrényéről a Népkönyvtári Központ gondoskodott, de nem mindig, és vagy a tanács segítette kimustrált szekrényével, vagy a könyvek holt anyagként heverték.¹⁸⁸

A Népkönyvtári Központban gondoltak a nemzetiségi lakosság anyanyelvi irodalommal való ellátására. Az 1950. december 7-i értekezleten felmerült, s 1952 januárjában szlovák, román és német nyelvű könyvek érkezéséről értesítették a körzeti könyvtárat.¹⁸⁹ Takács Anna arról tudósít, hogy Komárom megyében 1950-ben négy szlovák állományú könyvtárt szerveztek.¹⁹⁰

A körzeti könyvtárak közt voltak „valóságosak” is

A körzeti könyvtárak 1952-beli átszervezésének sokszor hangoztatott érve, hogy nem „igazi”, „valóságos” könyvtárak, mert a helybeli lakosság ellátásában nem vettek részt. Mára megdőlt, hogy csak a városi könyvtárak vittek helyi szolgáltatást, „igazi” könyvtári tevékenységet 1952-ben a „házasságba.” A források az ellenkezőjét (is) bizonyítják. Salgótarjánban a körzeti könyvtár kezdettől végzett olvasószolgálati tevékenységet: kölcsönzött, olvasótermet működtetett.¹⁹¹ Úgy látszik, ahol a körzeti könyvtár létesítésekor nem volt a településen városi könyvtár, ott a körzeti könyvtár természetes feladatának tekintette a lakosság ellátását. Így volt Tatán, ahol ugyancsak azonnal megindították a kölcsönzést, igaz, az induláskor csak hetente kétszer.¹⁹² Zalaegerszegen – a szerény keretek között 1946. november 16-án megnyílt városi könyvtáron¹⁹³ kívül – a körzeti könyvtár ugyancsak végzett helyi tevékenységet nem sokkal felavatása után. Németh László azt nyilatkozta, hogy 1950. április 4-től „*a dolgozók rendelkezésére állunk a könyvkölcsönzés tekintetében is [...] a mostani 3–4 óra helyett napi 8–10 órára hosszabbítjuk a könyvtár nyitva tartását.*”¹⁹⁴ Hasonlóan Szekszárdon „*a körzeti könyvtár indulásakor [...] volt] egy olvasóteremnek használható klubszoba, mindezzel a területi feladatokon túl a helyi, városi olvasói igényeket is próbálták kielégíteni. A városi feladatok ellátásához külön könyvtárost alkalmaztak.*”¹⁹⁵

Különleges Szeged helyzete. Mivel a Somogyi-könyvtárat csak helyben lehetett használni, a szegedi körzeti könyvtár azonnal olvasótermet, felnőtt- és gyermekkölcsonzést is működtetett, hetente háromszor.¹⁹⁶ Békéscsabán – jóllehet volt városi népkönyvtár – a körzeti könyvtár 1950. szeptember 20-án olvasótermet nyitott. 1951. májusában az 1950 végén a Központi Technológiai Könyvtár által létesített műszaki fiókkönyvtár és a városi népkönyvtár közös épületbe költözött a Körzeti Könyvtárral – de még külön szervezetben működtek.¹⁹⁷

Sajátosan alakultak a dolgok Székesfehérváron. *Könczöl Imre* (megyei népművelési ügyvezetőként) megállapodott a városi vezetőkkel a körzeti könyvtár és a régi városi könyvtár közös kezeléséről: „a közfoglalomra alkalmas anyaga” a város tulajdonjogának fenntartása mellett beolvad a körzeti könyvtárba, annak székesfehérvári alapkönyvtárába.¹⁹⁸ Egymás mellett éltek!

A logika azt diktálná, hogy az 1950 után alapított, népkönyvtárból „előléptetett” körzeti könyvtárak is ellátták székhelyük lakosságát. Gerő Gyula úgy tudja, hogy pl. Nagyatádon a már működő mellé szerveztek körzeti könyvtárt, a járási könyvtár az egyesítésükből alakult.¹⁹⁹

Székesfehérváron, Kaposvárott működtetett alapkönyvtárt a körzeti könyvtár. A sémától való eltérést mutatja a Gerő Gyula alapította Kaposvári Városi Olvasóterem, mely a Kaposvári Körzeti Könyvtár 100. alapkönyvtáraként 1950. április 5-től mindössze három hónapot élt.²⁰⁰ Ez nemcsak azért érdekes, mert előtte csak 47 alapkönyvtárt szervezett a Körzeti Könyvtár, hanem mert a Városi Olvasóterem átmeneti megoldás volt, amíg tisztázódik a korábban működött könyvtárak sorsa, s amíg eldől az országszerte napirenden lévő városi könyvtári kérdés.

Gerő Gyula feljegyzéseket vezetett a kaposvári Olvasóterem forgalmáról. Ez jellemző lehet a korabeli könyvtárhasználatra, olvasói érdeklődésre. 1950. május 4-i naplójegyzete szerint addig 102 fő, 100 férfi és 2 nő iratkozott be (4 munkás, 79 diák, 1 kereskedő, 16 értelmiségi és 2 egyéb, illetve 20 év alatti 80, 20–40 év közötti 14, 40 fölötti 8). A 306 látogató 456 kötetet (szépirodalom 265, ismeretterjesztő 191) kölcsönzött. A június 1-i bejegyzés szerint a beiratkozók száma 177-re nőtt, 61 diákkal és 10 értelmiséggel. A 75 fős növekményből 11 volt nő, 62 fő volt 20 éven aluli, 8 fő pedig 20–40 év közötti és 5 fő 40 év fölötti. Az első két hónap összesített eredménye: a 177 fő 841 alkalommal látogatott, 494 ismeretterjesztő és 624 szépirodalmi művet olvasott, összesen 1148 kötetet. Június 21-ére az olvasók száma elérte a 250-et, a látogatóké 1298 főt és az összes forgalom 1665 könyv, melyből 634 ismeretterjesztő volt. 1950. július 1-jén a

Népművelési Minisztériumba küldött levél szerint a Körzeti Könyvtárból kapott állomány 898 kötet modern könyv (364 szépirodalmi és 534 ismeretterjesztő). Április 4-től június 23-ig 256 fő iratkozott be, az összes látogató 1479, az összes forgalom 2040 kötet volt.

Amíg a májusi bejegyzés szerint leggyakrabban Katajev: Távolban egy fehér vitorla, Polevoj: Egy igaz ember, Osztrovszkij: Az acélt megedzik, Karinthy: Így írtok ti és Beljajev: A kételtű ember, illetve az ismeretterjesztő művek közül Holbach: A leleplezett kereszténység, Makarenko: Igor és társai, Inber: Leningrád ostroma, Sztrókay: 100 kísérlet, Mód: 400 év küzdelem az önálló Magyarországért című művét olvasták, a június 1-jén tett bejegyzés szerint Beck [sic!]: Volokalamszki országút, Beljaev: A kételtű ember, Solohov: Új barázdát szánt az eke és Steinbeck: Egerek és emberek, illetve Rudas László: Materialista világnézet, Molnár Erik: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig, Lukács György: Ady, Szovjetunió a szocializmus országa és Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság című művét keresték leginkább. Gerő Gyula kommentárja szerint „mind a könyvtár jellege, mind állománya meghatározta a forgalom megoszlását, az olvasók könyvválasztásait.” A prézens olvasóterem látogatóinak 80 százaléka diák volt. Választásaik – és a 20 százaléknyi felnőtt könyvkérései – célolvasmányok: iskolák kötelező irodalma, szemináriumok-tanfolyamok, továbbképzések politikai-ideológiai anyaga. A kötelező irodalom több példányban megvolt, de a szegényes központi ellátás miatt a magyar szépirodalomból, külföldi klasszikusokból csak igen keveset kínálhatott. Az Olvasóteremnek, Körzeti Könyvtárnak nem volt könyvbeszerzési kerete.²⁰¹

Tehát az első pillanattól vegyes a kép. A körzeti könyvtárak egy része olvasószolgálati tevékenységet (is) folytatott, s ahol nem így volt, ott a lakosság több helyütt hiányolta.²⁰²

A körzeti könyvtárak érdemeit persze nem helyi tevékenységükön kell lemérni.

Körzeti könyvtári eredmények menet közben és összességében

A körzetek havonta jelentettek. „*A Népművelési Minisztérium Könyvtárosztálya a havi jelentések kiértékelésében új módszert kívánt bevezetni. A Körzeti Könyvtárak jelentéseire közösen válaszol,*²⁰³ *hogy ez által mindegyik Körzeti Könyvtár láthassa az ország többi könyvtárának működését, problémáit, jó és rossz oldalait.*”²⁰⁴ A válasz értékelte a népkönyvtárak szervezésében, az olvasók számában, százalékos növelésében elért eredményeket, megírták az olvasók szociális összetételét, a leggyakrabban olvasott ismeretterjesztő és szépirodalmi munkákat. Elégedetlenek voltak a körzeti könyvtárakba érkezett könyvek számával, kritizálták a „kézikönyvtári” állomány néhol magas számát, s nem tartották kívánatosnak, hogy sok kötetet tartsanak raktáron. Havonta 4–7 népkönyvtár szervezését tartották kívánatosnak, a mennyiséget értékelték. „... az olvasókörök szervezése a legfontosabb és az irodalmi ankétokat inkább az olvasókörök alakulásához szükséges hangulat megteremtésére kell felhasználni.”²⁰⁵

Fontos változásra mutatnak rá a városi könyvtárakról írtak. „*A Városi Könyvtárak ügye a nyár folyamán valószínűleg rendeződik, a terv az, hogy a Városi Könyvtárak muzeális könyvanyaga átkerül a Múzeumba, a mozgalmi anyag megmarad a Városi Könyvtárban. A Városi Könyvtárosok törekedjenek arra, hogy az egyes városok a költségvetés összeállításánál megfelelő összegeket biztosítsanak a könyvtár fenntartására és fejlesztésére. Amíg a Városi Könyvtárak ügye nem rendeződik, a Körzeti Könyvtárak a város területén fiókkönyvtárak alapítását ne kezdeményezzék (mint pl. Miskolc).*” Népkönyvtárt ott alapítsanak, ahol a működési feltételek biztosítottak. A megyehatárokhoz ragaszkodni kell, s ahol a megyében két körzeti könyvtár van (Szikszó és Miskolc, Szentes és Makó), ott állapodjanak meg a két könyvtár területének határában.²⁰⁶

A körzeti könyvtárak nem pontosan válaszoltak

az előírt tizenhét szempontra.²⁰⁷ 1950. augusztus végére a minisztérium 1200 népkönyvtárt tervezett, s csak az a körzet kapott felmentést újak szervezése alól, amelynek már 80 népkönyvtára volt: „*A Körzeti Könyvtár népkönyvtárainak számát 80-ban állapítottuk meg. Ezt a számot minden Körzeti Könyvtárnak december 31-ig kell elérnie. A népkönyvtárak szervezését a Körzeti Könyvtárak ütemterv szerint hajtsák végre.*”²⁰⁸ 1950 június végén 16 körzeti könyvtár volt, júniusban a szolnokit, nyíregyházit és makóit nyitották, és szervezték a Pest megyeit (Budapestent!), a debrecenit és kecskeméti. E levélben jelezték, hogy 1951-től kapnak a vezető és szervező/„utazó”²⁰⁹ könyvtáros mellé adminisztrátort, s hogy felmerült a motorkerékpárok beszerzése. A népkönyvtárak száma június 1-én 940 volt.

Az 1951. március 6-i levél helyzetértékelést is adott. „*Minden második faluban van már népkönyvtár. A rendszeres könyvtári olvasók száma meghaladja a félmilliót [...]. Falun 1635 népkönyvtár és 800 szövetkezeti könyvtár van kb. 500 000 könyvvel. A népkönyvtárakat 22 körzeti könyvtár fogja össze és irányítja. A falun általában minden 10–20 lakosra esik egy könyvtári könyv. Az olvasók száma egy évvel ezelőtt még csak 8000 volt, most kb. 110 000. Minden olvasóra átlag 4 könyv jut [...] 26 városban még nincs városi könyvtár [Munkánkra ...] bizonyos mértékű szektáriánizmus és praktikizmus volt jellemző, [...] a szovjet és népi demokratikus művek mellett a magyar könyv és főként a magyar klasszikusok teljesen háttérbe szorultak, [...] az olvasómozgalomban a napi politikai feladatok végrehajtásának alátámasztása mellett elhanyagoltuk [...] a Párt általános kultúrpolitikai célkitűzéseit*”. Végül így vonta le a tanulságokat: „*A Népművelési Minisztérium Könyvtári Osztálya a legutóbbi időkhöz a helyes könyvtárpolitika kialakítására nem fektetett kellő hangsúlyt. Egyoldalúan csak a falu felé fordult. A városokkal és a tömegszervezetek könyvtármunkájával túl keveset foglalkozott. A főszűrt a falusi népkönyvtárak mennyiségi fejlesztésére helyezte.*”²¹⁰

Miért nem fejezték be a tervezett 60–70 körze-

ti könyvtár szervezését? 1952 elején miért vált sürgőssé a megyei-járási könyvtári rendszer létrehozása? Bizonytalán sokat nyomott a latban, hogy a városi lakosság ellátása, a városi könyvtárügy nem volt megoldott.²¹¹ *Bangó Béla*, aki a körzeti időszakban kezdte hosszú könyvtárosi pályáját, nyomósabb indokra utalt: a mennyiségi eredmények egy idő után szétfeszítették a kereteket. 2–3 fővel a körzeti hálózat működtetése, irányítása egyre nehezkesebbé vált. A könyveket nem cserélték, helyenként nagyobb volt az elhasználódás, mint az új könyvek beáramlása. Az egyre gyakrabban jelentkező zavarok hatására az 1951 szeptemberében tartott országos népművelési értekezleten megfogalmazódott, hogy a könyvtárügyet új alapokra kell helyezni és a tanácsok területi szervezettségéhez kell igazítani.²¹² A Komárom megyeiek tapasztalatai hasonlóak voltak.²¹³ Ma is megfontolandó *Csűry István* véleménye: a felrótt „hibákat jóformán csak logikai alapon süthették a körzeti könyvtárakra, mert fennállásuk ideje rövid volt ahhoz, hogy róluk tapasztalatilag meggyőződjhessenek, vagy éppen ellenkezőleg, az intézmény megbízhatóságát vizsgálva. Az újítási kedv erősebb volt, mint a kísérletező türelem: a körzeti könyvtárak nagyobb területi egységeket átfo-gó egylépcsős rendszerét hamarosan felváltotta a megyei és járási könyvtárak kétlépcsős, hierarchikus felépítésű és a szűkebb közigazgatási hatóságokhoz igazodó rendszere.”²¹⁴

A körzeti könyvtárak három évének eredményét mutatja az 1952 közepén felvett statisztika.²¹⁵ A felvételt a 35 körzeti könyvtár végezte. Kimutatták, „a könyvtáralapító mozgalmat 1949-ben szinte előlről kellett kezdeni a falvakban.”

²¹⁶ Nemcsak a körzeti könyvtárak eredményét mutatják az adatok.²¹⁷ A táblázatban 2452 községi könyvtár mellett számos olyan volt, melyet biztosan körzeti könyvtár hozott létre. 1951. április 20-án Balatonszárszón a kétezredik, alig egy év múlva Széphalmon a háromezredik falusi könyvtárt avatták fel.²¹⁸ (Az ütemet már néhány év múlva túl gyorsnak minősítették.) „1949 végén 537 mai értelemben vett állami közművelődési könyvtár működött 681 000 kö-

tet állománnyal. A könyvek legnagyobb része az 56 városi könyvtárban volt (621 000 kötet), a 10 körzeti és a 471 falusi népkönyvtár mind-össze 60 000 kötetel rendelkezett [...] 1950 végéig 1739, 1951-ben 2972, 1952-ben 3417 népkönyvtár működött, a könyvvállomány pedig 2,2 millióra növekedett”²¹⁹ Ez három év mérlege. (A szakszervezetek 1949 óta a felméréskor 4028 könyvtárt mutattak ki.)

A települések könyvtári ellátása nem volt befejezett, de megközelítette azt. Az elvégzett munka Janus-arcát mutatja, hogy miközben a lakosság közel háromnegyede falun élt, a 8536 könyvtár-nak 53%-a (4496 könyvtár) és az állomány 31%-a volt falun, egy könyvtár átlagban 299 kötetes volt, ezer lakosra 226 kötet jutott. Az olvasók 38%-a volt falusi és a forgalom 32%-át bonyo-lították le a községekben lévő könyvtárak. 150-nél kevesebb (átlag 90) könyv volt a könyvtárak 31,6%-ában, 250-nél kevesebb volt 54,9%-ában. Félézernél kisebb állományú volt a könyvtárak 80, és ezernél kisebb 92%-a.

A személyzeti adatok az építmény ingatagságát mutatják: „A közművelődési könyvtárak vezetőinek 93,4%-a társadalmi munkában látta el feladatát [...] 4,1% mellékfoglalkozású, 2,5% pedig főfoglalkozású volt. A könyvtárvezetők 25%-a nyolc általánosnál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezett, 32% elvégezte az általános iskola nyolc osztályát vagy ennek megfelelő más iskolát, míg 43%-ának ennél magasabb volt a végzettsége. A falusi könyvtáraknál a vezetők 31%-a rendelkezett nyolc általánosnál kevesebb iskolával, 33%-nak nyolc általános, 36%-nak pedig ennél magasabb volt az iskolai végzettsége.”²²⁰ Csak szép remény volt, hogy falun is jól képzett főfoglalkozású könyvtáros segít majd az olvasónak.

Nem tévút, hanem torzó – de az alapokat lerakták

A szakirodalom a körzeti könyvtárat sokáig tév-útnak tartotta, melyet 1952-ben javítottak ki.

Aligha minősíthető tévútnak! Az eredeti elképzelés jó és előremutató volt, korszerű célokat és polgári demokratikus/liberális elveket fogalmazott meg. Áttörési²²¹ lehetőség kínálkozott, hogy népkönyvtár helyett public libraryt szervezzenek Magyarországon. Azonban a gyakorlatban nem az 1942/1946-ban kimunkált elveket valósították meg. A kivitelezésekor eltorzult a program.²²² 1949-től szovjet példát követtek, s a körülmények sem kedveztek. Amit Sebestyén Géza a körzeti könyvtárról a *Híradó* 1946. október 10-i számában oly tömören és közérthetően leírt, abból 1952-re annyi teljesült, hogy a községek közös szervezetben kapcsolódtak össze. A körzeti könyvtár összes többi attribútuma nem teljesült, csak az, ami a szovjet könyvtárügyből megismert „körzeti könyvtár” jellemezte. Visszatértek a népkönyvtárhoz. Propagandisztikus-népnevelő elvek kerültek előtérbe. A helyi támogatást ismét nem sikerült előcsalogatni. Leülepedett állomány, választékhiány, szerény szolgáltatások az eredmény. A körzeti könyvtárak 2–4 munkatárssal nem bírták el a feladatokat. Nem fejezték, nem fejezhették be a körzeti könyvtárak létrehozását. Ezért torzó.²²³

Az eredeti tervek korszerűek voltak. Miért? Mert észrevették, a különálló könyvtárak nem életképesek, csak rendszer tud kielégítő szolgáltatásokat nyújtani. Az országos feladatok mellett kijelölték a helyi hatóságok tennivalóit (törzsállomány, működési feltételekről gondoskodás), s a szolgáltatást így nem szakították el használoi körétől. A körzeti rendszert felszámoló lépéssel ugyanakkor máig tartóan az elaprózott közigazgatáshoz való merev kapcsolódást alapozták meg.

A kor politikai okokból hajszolta az eredményeket. Az akció ideológiai alapon túlpolitikizált volt. A modell az első pillanattól csorbát szenvedett, nem tudta megvalósítani az állandó, helyben lévő törzsanyag és a mozgó széles választék kettősségét és cseréjét. (Van nyoma, hogy a véletlennek is minősíthető cserét érzékelve, tiltó körlevelet adtak ki!²²⁴) Ugyancsak nem futotta könyvtári autóbusszra. Csak elkezdhatték a képzett könyvtárosok beállításához a feltételek

megteremtését. Az állományépítés központilag irányított – „feltöltés”-ként működött. Tájékoztatás helyett (széles körűen és nem is eredmény nélkül) politikai akciókhoz kapcsolódó agitáció folyt.

A körzeti könyvtárakat a polgárilag fejlettebb országokban a falusi lakosság városi szintű és választékú ellátására, a public library falusi változataként találták ki. Ennek analógiájára és a hazai korábbi elképzelésekre is támaszkodva dolgozta ki Sebestyén Géza az 1940-es években koncepcióját – felismerve a korábbi próbálkozások kudarcát és a vidéki lakosságot hátrányos helyzetbe hozó voltát. Amikor 1948-ban tervei megrekedni látszottak, s a politikai és társadalmi balratolódással párhuzamosan, és (valószínűleg) a mind nagyobb hatalomra szert tett kommunisták támogatásának megnyerése érdekében szovjet mintát keresett. Felhasználva a fordítás adta lehetőséget, a rajont körzetire magyarította, és az angolszász modellre kísértetiesen hasonlító tulajdonságokkal ruházta fel. Így üzent a politikai döntéshozóknak.

Amikor 1949-ben megkezdődött a körzeti könyvtárak szervezése, az a változat valósult meg, amelyik létezett Szovjet-Oroszországban, és nélkülözte az igazi körzeti könyvtár legfontosabb vonásait. A falusi könyvtárban az állandóan helyben lévő alapművek mellé a rendszeresen cserélődő olvasmányok választékának háttérét jelentő, több tízezres választékot kínáló, városi szintű körzeti könyvtár helyett tranzitállomást, körzeti hivatalokat szerveztek. A kiskönyvtárak önálló egységekből álló halmaza helyett rendszerbe foglalták az apró könyvtárakat, a könyvtári autóbusszal/bibliobusszal történő állománymozgatás, s így kínálattal megoldható, az egyenként költséges és teljesíthetetlen választék, az olvasó segítségére küldött szakképzett, felkészült könyvtárost helyett – mást tudtak megvalósítani. Az eredeti, Sebestyén féle körzeti könyvtár nem csak politikai okokból nem valósulhatott meg: hiányoztak az anyagi feltételek, s különösen fontos, hogy a könyvpiac sem kínált megfelelő választékot.

Torzónak tarthatjuk azért is a körzeti könyvtárak

1949–1952 közötti időszakát, mert a tervet nem tudták végigvinni, felénél félbeszakították. Nem úgy hajtották végre, ahogy Sebestyén Géza a modelljét kialakította, és éppen azok a vonások maradtak el, amelyek a szisztéma lényegét jelentették. Akár a létrejött, akár a tervezett mennyiséget vesszük alapul, a körzeti könyvtárak nem követték az ország megyei-járási közigazgatási rendszerét.

A Magyarországon létrejött körzeti könyvtár lényegét illetően is torzó. A falusi lakosság egyenjogúságából fakadó művelődési eszközből a városinál továbbra is szegényesebb, a választás kínálata helyett a pártállam diktálta ideológiai propaganda eszközévé vált. Az öntevékenységen alapuló szabadművelődési intézmény helyett a politikai propaganda eszközévé, az ideológiai-politikai nevelés egyik csatornájává tették. Fontos hangsúlyozni, a megvalósult körzeti könyvtár nemcsak működési módját illetően lett más, mint akár a példa, akár magyarított modellje. Művelődéspolitikai célját illetően is más.

A művelődéspolitikai koncepció szerint a falunak ugyanaz jár, mint a városi lakosoknak. Angolszász területen, ahol a modellt kifejlesztették, már működött a public library, a városi könyvtár. Ezért a falunak külön rendszert, de hasonló kvalitású intézményt működtettek. Ezzel szemben nálunk nem voltak városi könyvtárak, vagy ahol igen, ott az évtizedek során összegyűlt állományuk nem felelt meg a szabadművelődési, demokratikus szellemnek sem, még kevésbé 1948 közepétől a mindinkább erőre kapó szocialista művelődés- és könyvtárpolitikának.

Az is kiderült, hogy egyik nézőpontnak sem felelt meg a beszerezhető könyvanyag. A könyvkiadásnak időre volt szüksége, hogy megfelelő tartalmú művekből választékot és kínálatot halmozzon fel. Ebben az értelemben megkétszerezten is korai volt bevezetése. A megfelelő számú körzeti könyvtár és az általa közvetített megfelelő könyvanyag előteremtését anyagi nehézségek is akadályozták. Így az állománymozgatás feltételei sem jöttek létre. Később már elvet csináltak abból, hogy a körzeti könyvtárak ne tartsanak raktáron számottevő cserealapot. A körzeti

könyvtárak/hivatalok így az országos központ és a falusi könyvtár közti tranzitállomás szerepét töltötték be. Sem igazi könyvtár, sem cserealap, és választék sem jött létre. Az elméleti modell alaposan eltorzult, kicsorbult.

Miért tekinti a szakma mégis a körzeti könyvtári éveket hőskornak, az európai szintet megalapozó korszaknak? Nincs itt ellentmondás? Nincs, mert a körzeti könyvtárak mégis csak hálózatba rendezték, módszertani, képzési és szervezési segítséggel látták el, mégpedig már nem a különböző szervek által összehangolatlanul, egyenetlenül megszervezett vidéki könyvtárakat. Három év múltán (ahol volt) városi könyvtárakkal kiegészülve, az immár megyei-járási könyvtárak városi háttérrel teremtettek a falusi lakosoknak is. Az már más, később tárgyalható kérdés, hogy ezeket a megyei-járási könyvtárakat meg éppen a várostól szakították el, sőt hamarosan – megint szovjet mintára – elkülönítették a helyi lakosságot szolgáló és a falunak letétet kínáló állománytesteket, és csak hosszú idő után ismerték fel az állománymozgatás és az ezzel járó megfelelő választék fontosságát.

Utóirat

Igyekeztünk alaposan körüljárni a körzeti könyvtári kísérlet torzó voltának okait. Utólag célszerű feltenni a kérdést általánosabb formában is – figyelemmel arra, hogy torzulások történtek a 20. század elején is, s megelőlegezzük egy később kifejtett/hető/dő dolgozat megállapítását, hogy ti. 1952 után minden nyilvános közkönyvtári áttörési kísérlet is idő előtt befejeződött és/vagy csorbát szenvedett nálunk. Vajon nincsenek-e évezredek/százados társadalmi/történelmi okai minden hazai polgári demokratikus/liberális könyvtári törekvés deformálódásának? Vajon nem a *Szűcs Jenő*²²⁵ által megfogalmazott „köztes európai” létünk az oka a könyvtári torzulásoknak is? Nem arról van-e szó, hogy sajátos, hol Nyugathoz, hol Kelethez igazodó, vagy általában befolyásolt gazdasági, társadalmi, kulturális helyzetünk okozza, hogy a könyvtárügyben is

„az új struktúrák többnyire hiányokkal, felszínesen vagy éppen torzultan szervültek bele egy eredendően »kelet-európai« infrastruktúrába és közegbe”?²²⁶ Vajon nem arról van-e szó esetünkben is, hogy nyugati keretben/formában a hazai hamarosan keleti tartalommal töltődik fel? Nem arról lehet-e szó, hogy a körzeti könyvtár esetében a keret is szovjetté torzult, vele párhuzamosan nem működtek, mert nem működhettek érdemi városi könyvtárak; majd pedig 1952-től lassan, később pedig kevésbé torzultan a tartalom is (valóban public library elemek jelentek meg, és erősödtek fel), de ötven év múltán is kérdés, az immár nyilvánossá minősített közkönyvtáraink valóban elérték-e nyugat- és észak-európai mintáikat? Más szóval: mivel nálunk nem szerves fejlődés révén, hanem az Occidens mintái alapján jönnek létre polgári formációk, a máig meglévő lemaradásunk miatt nem másolhatók, hanem a mindenkori körülményekhez kell formálnunk azokat.

Jegyzetek

108. KÉGLI Ferenc: A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár (a Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár elődje) története 1950–1952. Székesfehérvár, 2002. 13–14. p.
109. Néhány szabadművelődési felügyelő jelentése és Mátyás Ferenc előadó összegző feljegyzése megtalálható a Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez (1945–1949). Összeáll. és bev. Dancs Istvánné. Bp. Kossuth, 1988. 377–392. p. – Bangó Béla Zala megyében azt figyelte meg, hogy a Szabadművelődési Felügyelőség által korábban létrehozott vándor- és népkönyvtárak megmaradt állománya végül is nagyrészt az iskolai könyvtárakba olvadt. Vö. BANGÓ Béla: 50 éves a Megyei Könyvtár. In: A letéti ládától az internetig. Zalaegerszeg, 2002. 8. p.
110. Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez (1945–1949). Bp.: Kossuth, 1988. 389. p.
111. Mutatják ezt azok a hírek, melyek az 1947-ben indult Új Szántás c. szabadművelődési lapban olvashatók. Kégli Ferenc is több kezdeményezésről írt. (Vö. KÉGLI Ferenc: A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár. 13. és 16. p.)
112. KÉGLI i.m. 16–17. p.
113. KÉGLI i.m. 17. p.
114. Az Országos Könyvtári Központ elnökének (dr. Telegdi Zsigmond mb. elnök) beadványa a miniszternek a népkönyvtárüggyel kapcsolatos teendőkről (1949. január 13.) In: Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez. 137/A-B dok. Bp. Kossuth, 1988. 394–395. p.
115. A terv és az MDP álláspont lényegét Kégli: A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár... i.m. A körzeti könyvtárak működési terve c. fejezete (17–19. p.) tartalmazza.
116. Kégli könyvének 90. sz. jegyzetében a MOL XIX-1-1-i (szám nélküli sokszorosított) anyagként írta le és ismertette. Meglehet, ez vagy ennek az MDP fórumain módosított változata volt az, amelyet később Sallai István is megtalált, s amely a kivitelezés vezérfonala lett.
117. Tartalmi leírását lásd KÉGLI: A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár. 19. p.
118. 3 éves terv. A Magyar Kommunista Párt javaslata. 2. kiad. Bp.: Szikra, 1947. 115. p.
119. Az Országos Könyvtári Központ elnökének beadványa a Magyar Tudományos Tanácsnak a körzeti könyvtárak fejlesztéséről. In: Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez. Bp. Kossuth, 1988. 403–404. p. A kötetben tévesen szerepel 1948. Az 1949. június 16-án kelt levelet a Könyvtárügyi Szakbizottság megbízásából Telegdi Zsigmond írta alá, aki 1949. januárjában lett az OKK elnöke!
120. 1949. évi XXV. törvény a Magyar Népköztársaság első ötéves népgazdasági tervéről az 1950. január 1-jétől az 1954. december 31-ig terjedő időszakra. In: Törvények és törvényerejű rendeletek. 1949. Bp. 1950. 90. p.
121. FEKETE Péter, H.: A vidéki könyvtárpolitikához. = Könyvtárügyi Szemle, 1950. 3. sz. 95–98. p. c. írásához a szerkesztőség ezt a megjegyzést fűzte: „Az ötéves terv végére 60 körzeti könyvtár köré 5000 népkönyvtár csoportosul.” Egy másik verzió 1951-ből: „Ma már 30 körzeti könyvtárunk van 2030 népkönyvtárral és 570.000 kötettel. Az ötéves terv végére 60 körzeti könyvtárat és 4000 falusi népkönyvtárat tervezünk, melyekhez még különösen a tanyavilágban kisebb vándorkönyvtárakat kívánunk kapcsolni.” (KARDOS Ferenc: Népkönyvtári hálózatunkról. = Könyvbarát, 1951. 1. sz. (június) 39–40. p.)
122. Idézi GERŐ Gyula: Könyvtár a megyeházán. (Napló, dokumentumok és kommentárok az 1950-es Kaposvári Városi Olvasóterem rövid életéről-életéből.) Kaposvár, 2002. 33. p.
123. Többszöri próbálkozás után a 3730/1947. (III.23.) M.E. sz. rendelet („A magyar könyvtárügy egyes kérdéseinek rendezéséről”) határozta meg a Vallás- és Közoktatásügyi Mi-

- nisztérium felügyelete alatt álló intézményként az Országos Könyvtári Központot, ráruházta az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központot megillető jogokat és taxatívén kijelölte feladatait. (A rendelet értelmében ugyancsak felállítandó Országos Könyvtárügyi Tanács ekkor sem jött létre. (Vö. 1945. dec. 8. és 1946. dec. 6.) Először az 1945. december 8-i 11 170/1945. M. E. sz. rendelet írta elő, hogy az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ jogutódjaként a könyvtárügy központi feladatainak ellátására az Országos Könyvtári Központ (OKK) létesítését, a könyvtárügy egységes irányítására pedig a Könyvtárak Országos Tanácsa megszervezését rendelte el. (Ez utóbbi felállítására azonban nem került ekkor sor.) Azután 1946. december 6-án a vallás-és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére a minisztertanács döntött a 11 170/1945. (XII. 8.) M.E. sz. rendelet hatályon kívül helyezéséről, az OKK és az Országos Könyvtárügyi Tanács valóságos felállításáról szóló rendelettervezetről. 1947. május 23.: az OKK elnöki teendőinek ellátására Beöthy Zsolt, az Országgyűlési Könyvtár igazgatója kapott megbízatást. 1948. február 1.: Az Országos Könyvtári Központ szervezeti, ügyviteli és igazgatási szabályzatáról kiadott 220/1948. (II. 1.) VKM sz. rendelet meghatározta a központ szervezetét és feladatait.
124. KÉGLI Ferenc: „Könyvet a tömegekhez!” Fejér megye települési könyvtárainak megalapítása az 1950-es évek elején. In: Helyismereti könyvtárosok VIII. országos tanácskozása. Kaposvár, 2001. július 18–20. Szerk. Sipos Csaba. Kaposvár, Megyei és Városi Könyvtár, 2002. 472–473. p. – Az akkori elnevezéssel népművelési (1950. márciusban már népművelési) vezető Könczöl Imre racionálisan igyekezett irányítani a községek kiválasztását, elkerülte, hogy olyan falvakban is az elsők között nyissanak, ahol 100 kötetnél nagyobb könyvtárhoz már korábban hozzájutottak.
125. TÓTH Gyula: Tévút vagy torzó? Könyvtári Figyelő, 2000. 1-2. sz. 46–47. p.
126. KÉGLI Ferenc: „Könyvet a tömegekhez!” Fejér megye települési könyvtárainak megalapítása az 1950-es évek elején. In: Helyismereti könyvtárosok VIII. országos tanácskozása. Kaposvár, 2001. július 18–20. Szerk. Sipos Csaba. Kaposvár, Megyei és Városi Könyvtár, 2002. 48. p. (Az előadás megjelent még: Könyvtári Figyelő, 2001. 3. sz. 469–480. p.) A témát legteljesebben dolgozta fel Uő.: A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár (a Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár elődje) története. 1950–1952. Székesfehérvár, 2002. 148 p.
127. PASTEINER Iván: Magyar könyvtárpolitika. In: Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének évkönyve. 1935–1937. Bp. 1937. 5–12. p.; DRESCHER Pál: Nagyvárosi népkönyvtárak. = Magyar Könyvszemle, 1937. 2934. p., RADÓ István: Vidéki közkönyvtárak. = Magyar Könyvszemle, 1940. 55–64. p.
128. KARDOS Ferenc: Népkönyvtári hálózatunkról. = Könyvbarát, 1951. 1. sz. (június!) 39–40. p.
129. Könyvbarát, 1952. 4. sz. 7. p. Az értekezletről beszámolt még a Művelt Nép, 1952. 4. sz. 2–3. p. is.
130. DARABOS Pálné: Fejlesszük városi könyvtárainkat! = Könyvbarát, 1952. 6. sz. 3–5. p.
131. Vö. KÉGLI: A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár. 73. p. – Bővebben KÉGLI Ferenc: 100 éves könyvtár Székesfehérváron. Székesfehérvár 1993. 147–193. p.
132. BÉNYEI Miklós: A Hajdú Bihar Megyei Könyvtár előzményei és létrejötte. In: A Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár 50 éve. Debrecen, 2002. 103. p. és a soron következő lapokon.
133. A városi tanácsok létrejöttével, és a városi önkormányzatok megszűnésekor ez az aktus lebonyolódott. A Békés Megyei Könyvtár irattárában több levél is található e tárgyban. 1951. március 24-i levelében (1813/Ált/4-19) a Könyvtárosztály vezetője (Népművelési Miniszter fejléccé levélpapíron!) ezt írta: „A városi könyvtárakat a városi Tanács Oktatási és Népművelési osztályának felügyelete alatt álló önálló intézményként kívánjuk megszervezni. Ezzel kapcsolatban a városi nyilvános könyvtárakat szervezettelileg egyesíteni kívánjuk a vidéki múzeumoknak a szokásos kézikönyvtár kereteit meghaladó könyvtárrészlegét, a volt szerzetesi könyvtárak tudományos kutatás szempontjából értékes könyvtárgyát, valamint a műszaki könyvtárakat és az iskoláknak az oktatási feladatellátáshoz szükséges keretet meghaladó könyvtárrészlegét” (TGY: tehát jóval korábban leírták, mint a Népgazdasági Tanács júliusi határozata megjelent volna!) Április 7-én ismételten leszögezni kényszerült, hogy „...a városi könyvtárak, hasonlóan a körzeti könyvtárakhoz, a városi Tanácsok intézményeivé válnak. Ennek következtében a városi Tanácsok költségvetésükben tartoznak gondoskodni a városi könyvtárakról...”
- A Népművelési Minisztérium 1950-ben „intézményesítette” a körzeti könyvtárakat. 1813/Ált/7/1950., november 30-án kelt és a megyei tanács VB elnökének címzett levelében intézkedett erről – kissé megkésve, hiszen a körzeti könyvtárak május végéig tartoztak közvetlenül az NKK-hoz, a megyei tanácsok megalakulásakor azok népművelési alosztályának könyvtári csoportjaként működtek.
134. KÉGLI Ferenc: 100 éves könyvtár Székesfehérváron. Kiad. a Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár. Székesfehérvár, 1993. 181. p. (A szerző itt a VMMK irattárában található 162/1951. sz. ügyiratra hivatkozott.)
135. A Népkönyvtári Központ 1814/Sz/3/1951. VI. sz. levele.
136. KÉGLI i.m. 233. p. Vö. a minisztérium korábban már idézett

márciusi-áprilisi leveleivel! A Népgazdasági Tanács határozatából derül ki, hogy a Központi Technológiai Könyvtárak az alábbi helyeken voltak vidéken műszaki fiókkönyvtárai: Szeged, Miskolc, Békéscsaba, Győr Tatabánya, Kispest, Újpest. (Utóbbi kettő a létesítéskor még nem tartozott a fővároshoz.)

137. Ld. MIHALIK József: Reformok. = Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1915. 3–4. füz. 162. p.; GULYÁS Pál: Könyvtári problémák. Bp. Szerző kiad. 130–131., ill. 149. p.

138. KÖHALMI i. m.

139. Ld. a SEBESTYÉN Géza interpretációjában közölt, s a korábban jelzett törvénytervezet 4., 7. és 13. §-ait.

140. Ld. VARGA Béla i. m. 42–43. p. Az 1951. évről szóló jelentésből az derül ki, hogy Szombathely város Közkönyvtára 1950. július 1-jével tudta csak megkezdeni működését, „olvasóterme, tudományos szakszemélyzete nincs”, nyitvatartási ideje hétfőtől péntekig délelőtt és délután 2–2 óra, szombaton csak délelőtt tartott nyitva. Az 1951-ről szóló jelentés szerint az összes könyvállománya mindössze 4027 kötet, egész évben 332 kötetet vásároltak, az NKK-ból 994 kötetet, az OKK-ból 402-öt, a patronáló Egyetemi Könyvtárból 172 kötetet, a tagságtól 6 kötet adományt kaptak, s van a körzeti könyvtárból 362 kötet letétjük. Hozzáfütték, az adatok között „nem szerepel a volt múzeumi és rendházi könyvanyag, melyet hely hiányában nem tudtak forgalomba állítani. Ennek kötetszáma kb. 50.000 kötet könyv és 20.000 folyóirat.” A könyvtár 1951. december 21-én nyithatta meg kapuit azon a helyén, ahol 1970 decemberéig működött. Nem csodálható, hogy az olvasók száma 781 volt, kevesebb, mint a fiókok 892 olvasója, melyekhez 1951. január 15-én csatolták a volt peremközségekben működő és a körzeti könyvtár letétjeit.

141. „A [z 1950.] november 30-án megtartott, városi könyvtár ügyeit tárgyaló értekezlet határozata értelmében a körzeti könyvtárak csak a Minisztérium engedélyével adhatnak kölcsönzési anyagot a városi könyvtáraknak. Tudomásomra jutott, hogy a szombathelyi körzeti könyvtár engedély nélkül adott könyvanyagot a városi könyvtárnak. Ez a 643 kötet most már maradjon a városi könyvtár kölcsönzési anyaga, de a jövőben feltétlenül kérjük ki a Minisztérium engedélyét.” (A Népművelési Minisztérium 1951. január 8. keltezésű, 1813/ált/4-15/1951. VI. sz., Kardos Ferenc által aláírt levele.) A komikum felé viszi a dolgot az, hogy egy, a Vas megye c. helyi lapnak a városi könyvtárból 1950. december 4-én küldött levél – ugyancsak a városi könyvtáraknak tartott értekezletre hivatkozva – azt tartalmazta, hogy „a könyvellátás tekintetében – a költségvetési keret felhasználásán kívül – a megyei körzeti könyvtár állandóan pótolja a városi könyvtár anyagát.” (Vml. XXIII-534.) Úgy látszik, mindenki

másra emlékezett. A Könyvtárosztály 1813/Ált/4-13/1950. sz. december 13-i feljegyzése szerint a minisztérium vállalta a „városi könyvtárak elválasztását a múzeumoktól, [...] fokozott mértékben fogják támogatni a városi könyvtárak munkáját [...] s a kisebb városi könyvtárak megsegítése érdekében a Népkönyvtári Központ 1950. december 31-ig 500–1.000 könyvet küld [...]” A Kecskeméti Megyei Könyvtár irattárából előkerült dokumentum szerint a városi könyvtárak azt vállalták, hogy „a könyvtár forgalmi anyagát elválasztják a nem használatos tudományos anyagtól, s ha áthelyezésre nincs lehetőség, zárt letétként kezelik. [...] A városi könyvtárosok mindent elkövetnek, hogy a könyv közelebb kerüljön az olvasókhoz, ezért fiók-könyvtárak létesítését is megbeszéljük a Tanácsokkal”.

142. NYITRAI József – SINAY Jenő: Győr-Sopron megye tanácsai közművelődési könyvtárhálózatának kialakulása és fejlődése. 1945–1965. In: A Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár évkönyve. 1965. Győr. 10. p.

143. Az első 10 körzeti könyvtár azonos az 1949. június 7-én a VKM szabadművelődési főosztályáról az MDP központjának küldött levélben felsoroltakkal. A levél szerint januárban kezdték szervezésüket, s június 7-ig csak három helyen nem indult meg a munka: Győrben és Tatán építkezés, Kaposváron személyzet hiányában. Alapítási dátumként az avatás időpontját fogadtuk el, s csak ahol ez nem derült ki, szerepeltetünk más időpontot.

144. 1949. szeptember 1-jén Rác Arankát az OKK-ba helyezték, a népkönyvtári alosztály helyettes vezetőjének, amelynek vezetője a Tatai Körzeti Könyvtár szervezési munkáit elindító Vörös Dezső bányász lett. Mindketten csak rövid ideig álltak az osztály élén, melynek feladatait az új Népművelési Minisztérium az általa megszervezett Népkönyvtári Központ-ra ruházta. (1949. október 5-én a nép- és a közművelődési könyvtárak felügyelete a 4267/1949. (X. 5.) M. T. sz. rendelet értelmében a népművelési miniszter ügykörébe került.)

145. Többen, így egyébként kitűnő tanulmányában (Somogy megye könyvtári viszonyai 1945-1952-ig. = Somogyi honismeret, 1991. 1. sz. 22–32. p.) Varga Róbert is, e rendelettel eredeztetik a körzeti könyvtárak alapítását, holott ekkorra az első 10, 1949-ben alapított könyvtár működött, s már további előkészítése folyt.

146. GERŐ Gyula: Tények, emlékek... 5. p.

147. „1949 nyarán a Révai József vezette Népművelési Minisztérium 'friss' emberekkel, 'kaderekkel' kívánja felváltani a szerinte Karácsonyista, 'népi romantikus', tehát narodnyik szabadművelődési apparátust[...], a miniszter az új népművelési rendszer kiépítéséhez tanítókat kér” (Vö. GERŐ Gyula: A (h)őskor könyvtárosai ... i. m.) 1949 őszétől (amikorra a

- szabadművelődési korszak képviselőit szinte kivétel nélkül sikerült eltávolítani! TGY), s amikor Sebestyén a VKM-ből, ill. az OKK-ból a Műegyetem Könyvtárába távozott, [„kikerült a könyvtárügy irányításából. (Finoman fejezem ki magam!)” – mondta Bereczky László a Sallai-Sebestyén emlékülésen, 1986. április 23-án. (KlNy. a Könyvtáros, 1986. 9. sz. 3. p.) Sallai István lett a körzeti könyvtárak szervezésének irányítója. Sallai István tanítót, a bajszentistváni általános iskola igazgatóhelyettesét egy [...] népművelési tanfolyam elvégzése után 1949. szeptember 5-én nevezték ki a Népművelési Minisztériumba, majd október 15-én megbízták a Népkönyvtári Központ megszervezésével. 1949. november 26-án megjelent a 4329/1949. M.T. sz. rendelet a Népkönyvtári Központ szervezéséről. A rendelet megszüntette az OKK népkönyvtári alosztályát. 1950. január 13-án Sallai Istvánt áthelyezték a Népkönyvtári Központba, megbízták ideiglenes vezetésével. Hivatalvezetőnek 1950. március 1-jei hatállyal sorolták be. (Vö. Magyar könyvtártörténeti kronológia.) Sallai István „elbeszélése szerint új hivatalában, egy asztalfiókban, pusztán véletlenségből, rábukkant Sebestyén Gézára a körzeti könyvtárak szervezésével foglalkozó, a hálózati rendszert részletesen kifejtő tanulmányaira [...] tanulmányozta Sebestyén Géza tervezetét és letette mellette a voksot.” BEREZKY László: Sallai István. = Könyvtári Figyelő, 1979. 1. sz. 10. p.
148. SZABÓ Endre: Három országos könyvtári adatfelvétel tanulságai. 2. rész. Az 1952. évi felmérés. = A Könyvtáros, 1958. 10. sz. 742. p. 1952-ben „a megyeszékhelyeken már mindenütt működött a falusi könyvtárakat ellátó-gondozó, 1949 áprilisa óta szervezett ún. körzeti könyvtár (sőt 16 járási székhelyen is volt ilyen)” (GERŐ Gyula: Tények, emlékek, gondolatok i. m. 2. p.)
149. Korábban május szerepelt, azzal, hogy „pontos nap nem ismert.” Itt és általában Gerő Gyula időközben megjelent Kronológiájának adatát fogadjuk el, és lábjegyzetben szerepeltetjük az eltérő adatokat.
150. Korábban csak a sorrend volt ismert, de Salgótarján esetében április 28. vagy 29., Miskolcnak (közelebbi nap nélkül) áprilisra tettük avatását. Pécs így szerepelt, Szentes közelebbi adat nélkül 10. helyen szerepelt 2000-ben közzétett tanulmányunkban. Az eltérések egyik oka lehet, hogy egyes esetekben korábban nyitottak, mint avattak.
151. Az időpont dr. Kerekes András kinevezésének időpontja. Ezt fogadta el Gerő Gyula a kronológiájában, s másutt is ez szerepel. Kerekes rosszul emlékezett Kovács Mátéra mint kinevezőre, aki csak április 20-ig volt államtitkár. S az idézett autentikus jelentés szerint Kaposvárott akadályok nehezítették a megnyitást. Így bizonytalan az időpontja.
152. A megnyitó július 31-én volt, Gerő így rögzítette Kronológiájában, de működéséről vannak korábbi adatok is. A munkákat június 1-től Lipták Pál szerződésesként intézte, a névleges vezető Vajda Aurél gimnáziumi tanár volt.
153. A szervezés itt is korábban, június 20-ától, a Győr megyei Hírlap szerint áprilistól kezdődött. Vezetője Horváth Géza tanár, aki rövidesen, Rácz Aranka távozása után a veszprémi Körzeti Könyvtár vezetője lett, s nem azonos az ugyanilyen nevű, Tatára átkerült szervező könyvtárossal
154. A szervezést június 9-én Vörös Dezső pártmunkás kezdte, de rövidesen a Népkönyvtári Központ osztályvezetője lett. Augusztustól az új vezető a Győrből, szervező könyvtárosi munkakörből átkerült (másik!) Horváth Géza lett.
155. A vezető Horváth Ilonát (későbbi Réfi Antalné) a veszprémi Körzeti Könyvtárból helyezte át a Népművelési Minisztérium, s 1950. február 20-án nevezték ki. A szervező Németh László, a későbbi megyei igazgató volt.
156. Június 9-én vagy 10-én Horváth Vera adta át – a kronológia szerint. Illyés Mózes Pécssett, Szöllősy Kálmán mellett kös-tolt a körzeti könyvtári munkába. Szervezője Illek József, a későbbi megyei igazgató.
157. A Kronológia sem tud közelebbi időpontot. Mohácsi Esztert Kirschner Márton követte, a későbbi megyei könyvtárigazgató. A makói körzeti könyvtár, mely a megye második körzeti könyvtára volt Szentes után, 1951. június 15-től Szegedre költözött, ott vezetője decembertől Stermeczki Kálmán lett (előbb megbízott vezetője Papp Margit) Mindkét székhelyen a makói és a szegedi járásokra kiterjedő hatáskörrel működött.
158. Pest megye székhelyeként, vezetője október 1-jétől Tóth Ferenc.
159. Ez viszont később, csak szeptember 21-én nyílt meg.
160. A Kronológia szerint október 13-án kezdte működését, de Gerő szerint szeptember 11-én átadta Sallai István.
161. Működési területe Zemplén megye volt.
162. A békéscsabai irattárban talált 1813/B/1-24/1951. VI. sz. március 30-i levél szerint Varga Béla vezetésével, akit Békéscsabáról április 15-ével engedtek át – szervezőnek. Horváth Ilonának volt zalaegerszegi gyakorlata.
163. Nagykanizsa lett saját és a letenyei járás gondozója, Zalaegerszegé maradt saját és a lenti, ill. zalaszentgróti járás.
164. A Kronológia szerint a szekszárdi körzeti könyvtár vezetője május 1-jei kelttel járási könyvtárnak nevezte, míg a Népkönyvtári Központ június 25-én körzeti könyvtárként tartotta számon – ám ez feltételek hiányában így is elfogadhatatlan.

- Valószínű októberre tehető megnyitása, immár valóban járási könyvtárként.
165. A Kronológia szerint „az utolsó, 35. körzeti könyvtár május 11-én alakult” Nagyatádon „A Népkönyvtári Központ kimutatása szerint a dátum április 4., a Somogyi Néplap szept. 3-i sz. szerint ápr. 6-án kezdte működését.”
166. „A megyék nevének és székhelyének és területének megállapításáról a 4343/1949. (XII. 14.) M. T. sz. rendelet intézkedett” (Hajdú Zoltán: Településhálózat és közigazgatási átszervezés a Dél-Dunántúlon. Bp. Akadémiai, 1987. 64 p.) Ld. még BEÉR János: A helyi tanácsok kialakulása és fejlesztése Magyarországon (1945–1960.) Bp. : Közgazd. és Jogi Kiadó, 1962. 105. p. FARKAS Gábor: Törvényhatósági és községi önkormányzatok. IV. Székesfehérvár, 1989. 107–108. p. Ekkor lett Esztergom helyett Tatabánya, Balassagyarmat helyett Salgótarján, Szentes helyett Hódmezővásárhely, Gyula helyett Békéscsaba megyeszékhely, s új megye székhelye Kecskemét. Ugyanakkor elvesztette megyeszékhely voltát Baja, Berettyóújfalu, Makó, Mátészalka, Sátoraljaújhely, Sopron és Szikszó.
167. Ld. a 144/1950. (V. 20.) M. T. sz. rendelet a járásek területének rendezéséről. In: A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának rendeletei, 1949. 320–340. p. Megyéenként és járásonként felsorolja a községeket – városok nélkül – minősítésük (nagyközségek, kisközségek, körjegyzőségek, ill. beosztott települések) szerint.
168. SEBESTYÉN Géza: Könyv a falun i.m. 247. p. Az 1947-es törvénytervezet 30 000 lakos fölött írta (volna) elő önálló könyvtári szervezet kialakítását.
169. KÉGLI Ferenc: A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár. 24. p.
170. 1950. március 6-ig nevezték alapkönyvtárnak a körzeti könyvtárak által létesített (letéti) könyvtárakat, majd a Népművelési Minisztérium határozata értelmében ezután a népkönyvtár megnevezést kellett használni.
171. A közigazgatási és a körzeti könyvtári rendszer eltérése zavaró volt, és ezért ismét (mert a körzetinél is!?) szovjet példára hivatkoztak, amikor átszervezték a rendszert megyejárási szintre. A megyei tanács VB elnökének címzett NM 1813/ált/7./1950. sz., november 30-án kelt, Nemes Dezső csoportfőnök aláírásával kibocsátott körlevélben azt javasolták, hogy 1951. január 1-jétől a megyei tanácsnak alárendelt intézmények legyenek a körzeti könyvtárak.
172. GERŐ Gyula: A (h)őskor könyvtárosai.
173. VARGA Róbert: A Kaposvári Megyei Könyvtár története 1945–1960. Kaposvár, 2005. 17. p.
174. A szabadművelődési osztály jelentése a népkönyvtárak szervezéséről. In.: Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez. 137/B irat. Bp. Kossuth, 1988. 395–397. p.
175. Az 1949 januárjáig beszerzett és jóváhagyott könyvek jegyzékét mellékeltek. A dokumentumkötetben ugyancsak közzölték a Jegyzék[et] a 150 kötetes könyvtár könyveiről. Az ismeretterjesztő 44 tétel valójában politikai mű: Marx, Engels, Lenin, Sztálin, Rákosi, Andics, Farkas Mihály, Gerő Ernő, Révai József, Mód Aladár stb. 93 tétel szépirodalom, majd újabb 41 tétel marxista-leninista irodalom, ismeretterjesztő, 82 szépirodalom – részben fedésben az előbbiekkal. Ha a könyvtár lényegi vonása, hogy szerzeményez, úgy ezt az Országos (később Nép)Könyvtári Központ Népkönyvtári Osztálya tette, s ebben az értelemben igaz Kovács Máté „központi könyvtelep” megjelölése a körzeti könyvtárra! A körzeti könyvtárak – néhány kivétellel! – nem könyvtárak, elosztó-szervező irodák voltak
176. Az OKK által (1949-ben) kijuttatott állományban értékes kézikönyvek, tájékoztatósi apparátus is volt (az eredeti elveknél megfelelően), az ugyancsak minőségi szépirodalom és hasznos ismeretterjesztő irodalom mellett.
177. VARGA Róbert i.m. A Debreceni Néplap 1951. május 29.: közlése szerint 2 „könyvtáruatót” kap a Debreceni Körzeti Könyvtár. A bejelentést – miként a többi körzeti könyvtár esetében is – nem követte tett. Pontosabban 1951. augusztus 27-én a NKK egyhetes kismotor-vezetői tanfolyamot indított a körzeti könyvtárak munkatársai számára Budapesten, a Máramaros utcai könyvtáros iskolán. Az NKK 5027/51. sz. körlevele szerint az első hiteleket 1-1 db 125-ös Csepel motorkerékpár vásárlására a Beruházási Bank megnyitotta. (L. Magyar könyvtártörténeti kronológia.)
178. „A népkönyvtárak szervezeteibe olvadnak be a vándorkönyvtárak, melyeknek könyvállományait három havonként a körzeti könyvtár új könyvekkel cseréli ki és így mindig friss könyvanyaggal indulhat útjára.” (Győrmegeyi Hírlap, 1949. június 28-i sz. 4. p.) A Np. M. 10343/1949. VI. 2. sz. szerint „A falusi könyvtárak egységesítése feltétlenül hozzájárulhatna a könyvtárak jó munkájához. Ezért a megyében lévő NSZOB (TGY: Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság) könyvtárak, valamint a VKM vándorkönyvtárak és a Népkönyvtári alapkönyvtárak lehetőleg egyesítendőek. Vagyis ahol népkönyvtári alapkönyvtár van, ott a NSZOB könyvtár, illetve vándorkönyvtár a népkönyvtári alapkönyvtár állományába olvasztandó be.” (Békés Megyei Könyvtár irattára)
179. Vö. KÉGLI Ferenc: „Könyvet a tömegekhez!” 50–51. p.
180. Uo. 52. p.
181. GERŐ Gyula: Könyvtár a városházán. 36–37. p.
182. A Népkönyvtári Központ 1951. június 2-i, 4515/1951. sz.

- levele az alábbi „típusokat” különböztette meg: „falusi népkönyvtár, falusi fiókkönyvtár, TSZCS-ben elhelyezett népkönyvtár, Állami Gazdaságban elhelyezett népkönyvtár, Gépállomáson elhelyezett népkönyvtár, Városban elhelyezett népkönyvtár, Városi könyvtárhoz tartozó fiókkönyvtárban elhelyezett népkönyvtár, egyéb helyen elhelyezett népkönyvtár (büntető intézet, üdülő stb.)”.
183. 1949. július 29.: az OKK „levelező iskolát” indított a körzeti könyvtárak munkatársai részére. A megküldött irodalom (Kezelési szabályok, Osztályozás, Gyeniszjev: A könyvtár kulturális munkája) alapján feladott hat leckére a válaszokat minden hétfőn és csütörtökön kellett postára adni, és augusztus végéig az OKK ezeket rendszeresen levélben értékelte is. A Magyar könyvtártörténeti kronológia több példával szolgál arra, hogy később további önképzési feladatokat is kaptak, melyeket országos értekezleteken beszéltek meg. Körzeti könyvtáros értekezlet, melyen számat kellett adniuk a tananyag ismeretéről, 1950. szeptember 18, december 7–8, 1951. március 2–3-án volt.
184. Általános kezelési szabályzat. Közread. az OKK. Bp.: 1949. 40 p. (Útmutató a körzeti könyvtárak számára 1.), Az osztályozás rendszere. Közread. az OKK. Bp.: 1949. 52 p. (Útmutató a körzeti könyvtárak számára 2.) Rácz Aranka szerint „mindkét füzetet dr. Sebestyén Géza állította össze kitűnő pedagógiai érzékkel, tömören, egyszerűen, nem szakképzett könyvtárosoknak is felfoghatóvá téve a rendszert...” (RÁ CZ Aranka: Hogyan született az első körzeti könyvtár? = Könyvtáros, 1979. 3. sz. 133–137. p.) A sorozat tagja volt még a könyvtári nyilvántartó lapok szövegezését (3.) és a betűrendi jeleket (4.) tartalmazó. A négy füzetből valóságos kis „könyvtárban” állt össze.
185. 1949. december 12. és 1950. január 24. közt zajlott a Np. M., első hathetes könyvtárosképző tanfolyama a Máramaros úton, s a résztvevők között körzeti könyvtárosok is voltak. További időpontok: 1950. március 16– április 27., 1950. május 4– június 15., 1950. július 17–augusztus 26. 1950. augusztus 31-én új hathetes tanfolyam indult. 1950. október 2–december 16. között 11 hetes könyvtáros- és dokumentárképző tanfolyamot indított az OKK a 64 intézmény által delegált, az OKK vezetője által kiválasztott 190 alkalmazott számára. Majd 1951. június 4-én felavatták a Np. M. négy hónapos könyvtáros-képző iskoláját, melyen körzeti, üzemi, falusi könyvtárosokat oktattak, az első alkalommal 54 hallgatót. Számosan emlékeznek szívesen a Máramaros úti 5-8 hetes, később a Szentendrén tartott 5 hónapos iskolákra. Így a Csongrád megyeiek közül Frank Béláné Papp Margit, Kirschner Márton, Stermeczki Kálmán. Papp Margit írta a 2000-ben közzétett tanulmányhoz készült emlékezésében: „A Máramaros úti iskolán sok szépét, jót tanultunk. Pl. irodalom-elmélet, kultúrpolitika, könyvtártörténet, könyvtártudomány, decimális osztályozó rendszer, katalóguskártyák készítése, elrendezése, a kölcsönzés tudománya, stb. A sok szép elmélet birtokában, a valóság itt vidéken kezdődött...” A Csongrád megyeiek mellett szinte minden megyében található később ismertté vált, ekkor a körzeti könyvtárból, sőt előbb a népkönyvtárból indult lelkes, könyvszerető, „népi származású”, jeles könyvtáros.
186. KÉGLI: A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár. 62. p. Lásd még a 62–66. lapokat is.
187. Idézi KÉGLI Ferenc: A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár... 25. p. – A népkönyvtárosok összetételéről jól tájékozódhatunk a könyv 55–58. lapjain.
188. Vö. KÉGLI: „Könyvet a tömegekhez!” 49–50. p.
189. KÉGLI: A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár. 79. p.
190. TAKÁCS Anna: A József Attila Megyei Könyvtár ötven éve. Tatabánya, 2002. 14. p.
191. Erről tanúskodik az 1949-52. közötti időszak megyei kronológiája (Hírmondó, 3. évf. 1992. 9. sz.), amely irattári adatokon alapul. A körzeti könyvtár vezetője is a hét két napján a „salgótarjáni olvasóközönység” rendelkezésére állt. 1949. október 9-én kelt 11.799/1949. sz. levelében a város polgármestere arról értesítette a körzeti könyvtárost, hogy a Belügyminisztériumban „a miniszterközi bizottság feleslegesnek ítélte és költségspörítónak és nem racionálisnak azt, hogy a már meglévő és működő körzeti könyvtáron kívül még városi könyvtár is létesíttessék. A miniszterközi bizottság elhatározta, hogy megkeresi a Népművelési Miniszter urat és kéri, hogy a körzeti könyvtár lássa el korlátozás nélkül (tehát kivihető és otthon olvasható könyvekkel is) a város lakosságát is...”
192. SZAKÁCS Sándor: Az állami közművelődési könyvtárak tíz éve Komárom megyében. 1949–1959. Kiad. a József Attila Megyei Könyvtár. Tatabánya, 1959. 11. p.
193. SZEKÉR Ferencné: Zalaegerszeg város lakosságának könyvtári ellátottsága és olvasási kultúrájának alakulása a felszabadulás után. ELTE szakdolgozat. Zalaegerszeg, 1968. 55–57. p.
194. Április 4-től minden igényt kielégít a zalaegerszegi körzeti könyvtár. = Zala, 6. évf. 1950. március 30. 4. p.
195. ELEKESNÉ i.m. 6–8. p.
196. KARSZT Sándorné és STERMECZKI Kálmán visszaemlékezése. Vö. TÓTH Gyula: Tévút vagy torzó, i.m. 52. p.
197. Lásd CSOBAL László gépiratos Békés megyei kronológiáját. Talán az „összeköltözés” is előmozdította, hogy olyan korán

- és Békéscsabán jöhetett létre az első megyei könyvtár.
198. KÉGLI Ferenc: A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár... 21–22. p.
199. GERŐ Gyula: Könyvtár a megyeházán (Napló, dokumentumok és kommentárok az 1950-es Kaposvári Városi Olvasóterem rövid életéről – életéből. Kaposvár, 2002. 151 p. Ld. a 36–37. p.
200. GERŐ Gyula: i.m.
201. Vö.: uo. a 69., illetve a 83–84., 118. és a 128. p.
202. A szolnoki körzeti könyvtár vezetője írta visszaemlékezésében: „A nem túl nagy létszámú érdeklődő közönség kissé csalódottan vette tudomásul, hogy a Körzeti Könyvtár feladata nem a kölcsönzés, hanem a szervezés és az ellátás. Szavaikból kivehető volt, hogy a városi könyvtár fejlesztését várták volna inkább.” (Illyés Mózes: Körzeti Könyvtár – Szolnok. = Együtt, 1987. 3. sz. 83. p.
203. Találtunk Békéscsabán és Szombathelyen iratokat arra, hogy (korábban és később is) egyedileg reagáltak a jelentésekre. Általában élénk levelezés zajlott a központi irányítás és intézményei, a körzeti könyvtár és népkönyvtár, s a helyi szervek között Ezt Békéscsaba – a többiekhez képest – gazdag irattári anyaga igazolja.
204. Szempontjait a Népkönyvtári Központ 132/50. sz. rendelete tartalmazta. Az idézet Horváth Vera osztályvezető 1950. április 29-i, 1813/B/44-2/1950. sz. leveléből való. Békéscsabán, a hivatkozott 7 gépelt lapnyi terjedelmű levélen kívül, megtaláltuk a 6 lapnyi, 1950. május 30-án kelt és az áprilisi, valamint a június 29-én kelt és 4 sűrűn gépelt lapon a májusi jelentésekre adott kollektív „válasz”-okat. Ezek kincsesbányái a témának, gondolkodásnak. Az áprilisi levél „újonnan szervezettnek” minősíti Szekszárdot és Zalaegerszeget, „szervezés alatt lévőnek” Szolnokot, Makót, Székesfehérvárt, indirekt módon cáfolja Nyíregyháza márciusi alapítási dátumát, s a júniusit valószínűsíti.
205. Gerő Gyulától tudjuk, ezek az „olvasókörök nem tévesztendők össze a régi falusi-városi, paraszt- és munkás olvasókörökkel, olvasóegyletekkel. „Az 1950-es olvasókörök felülről szervezett alkalmi, politikai célú összejövetelek, kvázi szemináriumok voltak: előre kiválasztott szövegek felolvasásával és megbeszélésével, a tanulságok szájbarágásával foglalkoztak.” (GERŐ Gyula: Könyvtár a városházán. 38. p.)
206. A minisztériumi levél a pecsét szerint V. 8-án érkezett a Békéscsabai Körzeti Könyvtárba, és a 418. számon iktatták.
207. A Népkönyvtári Központ 17 pontból álló szempontrendszerét Sallai István aláírásával 1950. január 20-i kelettel küldték ki. S a jelentés két példányából egyet a Népművelési Minisztériumnak, egyet a NKK-nak kellett beküldeni havonta. A békéscsabai irattár 1039/1950. sz., december 28-án kelt tervezetében, a szolnoki körzeti könyvtárosokkal közösen azt javasolták, hogy az eddigiektől eltérően két havonként kelljen jelentést küldeni, s új szempontokat dolgoztak ki a Lipták Pál, Varga Béla, ill. Illyés Mózes és Illek József által aláírt levél szerint.
208. A május 30-án érkezett levelet 470. számon iktatták. A körzeti könyvtárak népkönyvtárai száma: Miskolc 73, Tata 54, Veszprém 50, Pécs 61, Kaposvár 49, Békéscsaba 62, Szentes 45, Szikszó 57, Salgótarján 72, Zalaegerszeg 30, Szekszárd 25, Győr 42 – és a körzeti könyvtárral nem rendelkező területen tervehitelből 200 könyvtárat létesítettek. S így 811 (TGY: helyesen 820!) népkönyvtár volt, a tervben május 1-ig szereplő 860-nal szemben.
209. GERŐ: A (h)öskor könyvtárosai ... 37. p.
210. Az 1813-Ált-3-14/1951. sz., A könyvtári és olvasómozgalmi munka helyzete tárgyú levelet Kardos Ferenc mb. osztályvezető írta alá.
211. A Népgazdasági Tanács 98/4/1951. sz., 1951. július 21-én kiadott rendelete szerint „a városi könyvtárakat [...] fokozatosan tudományos könyvtári színvonalra kell fejleszteni” a különböző nyilvános könyvtárak egységes szervezetbe foglalásával és egyöntetű irányításával. A Központi Technológiai Könyvtár műszaki [fiók]könyvtárait (Szeged, Miskolc, Békéscsaba, Győr, Tatabánya, Újpest és Kispeszt) a megfelelő városi könyvtárral kell egyesíteni. Szeptembertől a Np.M. és az OKK ösztönzésére a nagy tudományos könyvtárak megkezdték a városi könyvtárak rendszeres szakmai segítségét az ún. patronáló mozgalom keretében. A városi könyvtárosoknak az OKK a Horváth Mihály téri oktatási épületben december 3–11. és 12–20. között tanfolyamot szervezett. 1952. január 1-jétől országosan beiratkozási díjat vezettek be a városi könyvtárakban (felőtteknek 3, 14 éven aluli gyermekeknek 1 Ft évente). Hatására, ahol eddig nem volt díj, ott ideiglenes visszaesés következett be a beiratkozottak számában, ahol volt (általában havi 2–3 forint), a csökkentett díj fellendülést eredményezett.
212. Vö. BANGÓ Béla: 50 éves a Megyei Könyvtár. In: A letéti ládától az internetig. Zalaegerszeg, 2002. 8. p.
213. TAKÁCS Anna: A József Attila Megyei Könyvtár ötven éve. Tatabánya, 2002. 17. p.
214. CSÜRY István: A megyei könyvtárak hivatása és helye a magyar könyvtári rendszerben. In: Megyei könyvtárigazgatók konferenciája, 1964. április 9–11. A konferencia jegyzőkönyve. Bp.: OSZK-KMK, 1964. 8–9. p.
215. Az 1884. évi statisztikai első adattefelvétel óta, hiányosságai ellenére, ez nyújtott másodsorú képet a könyvtárak állapotá-

- ról. Az adatfelvétel megszervezője SZABÓ-ANDRÁS Endre volt. Az adatok összesítését és feldolgozását a KSH Tömegkönyvtárak [Sic! TGY] 1952. augusztus 31. Bp. 1952. 1–174. l. + 2 grafikon címmel, mindössze 32 példányban, elsősorban az irányító hatóságok számára bocsátotta rendelkezésre. Akkor az átfogó statisztikai adatokat titkosan kezelték. Nem került a könyvtárosok kezébe sem. Jellemző, hogy csak hat év múltán közölhette. (Szabó Endre: Három országos adatfelvétel tanulságai. 2. rész: Az 1952. évi felmérés. = A könyvtáros, 1958. 10. sz. 742–745. p.) Részletesebb változatát a szerző Könyvtári adatok 1884–1962. Bp. : NPI, 1966. c. kiadványban adta közre.
216. SZABÓ-ANDRÁS Endre: Könyvtári adatok. 122. p.
217. Az adatok csoportosításánál a felmérés városi, községi, szakszervezeti, gépállomási, állami gazdasági, termelőszövetkezeti, földműves-szövetkezeti, egyéb szövetkezeti, MSZT, MNDSZ, DISZ és egyéb könyvtárakat különböztetett meg. S nincs körzeti adatsor.
218. Vö. SALLAI István – SEBESTYÉN Géza: A könyvtáros kézikönyve. Bp.: Művelt Nép Kiadó, 1956. 551–552. p.
219. SZABÓ Endre: Három országos könyvtári adatfelvétel. 742. p.
220. SZABÓ Endre: Három országos könyvtári adatfelvétel. 745. p.
221. Ezekről lásd TÓTH Gyula: Áttörések. A public library megjelenése, első térhódítása Magyarországon. = Könyvtári Figyelő, 1999. 2. sz. 223–235. p. FOGARASSY Miklós: A közkönyvtári koncepció második „áttörése”: a public library eszméjének térhódítása és a Vas Megyei Könyvtár megépítése. = Uo. 236–239. p. FUTALA Tibor: „Public library”-csata 1968-ban, avagy először Sallai István Közművelődési könyvtárügyünk fejlődési iránya c. OKDT előterjesztésének kor- és szakmatörténeti dokumentumként való publikálásához. = Uo. 240–243. p.
222. Külön vitát érdemel, vajon Magyarországon miért torzult el minden kísérlet, mely az eredendően népkönyvtári gyakorlatot igazi nyilvános könyvtárral akarta felváltani? S miként 1952-ben sem várták be a kísérlet végét, korábban is, később is idő előtt, az előzőt le sem zárva fogtak új próbálkozásba.
223. „...a fejlődés nem várt irányban bontakozott ki. Először is nem jött létre a 'törzsanyag', az egész falusi könyvtári munka a letétre támaszkodott. S nem lévén helyi anyag, a kihegyezett állomány megrekedt – sokszor örökre – ugyanazon a helyen. Szó sem volt nemhogy havi, hanem még éves cseréről sem. De a körzeti könyvtár maga sem lett volna képes az anyag mozgatására, erejét teljesen lekötötte az új könyvtárak szervezése. Könyves autókat sem sikerült még beállítani.” (SEBESTYÉN Géza: A letéti rendszer új szakasza. = A könyvtáros, 1960. 4. sz. 243–245. p.)
224. Zavart okozhatott a körzeti könyvtárak számának szaporodása megyén belül. A Népművelési Minisztérium, Barabási Rezső oszt. vez. aláírású, 1813/Ált./5-8/ 1951. VI. sz. levelében az alábbiakat (is) közölte: „Több körzeti könyvtárból értesítést kaptam, hogy az újonnan létesült körzeti könyvtárak a hozzájuk tartozó területről a népkönyvtárak anyagát visszaküldik annak a körzeti könyvtárnak, amely eredetileg szervezte a népkönyvtárat és ezzel egy időben az új körzeti könyvtár saját könyvanyagából új könyveket helyez el a népkönyvtárba. Lényegében tehát könyvcserét hajtott végre, de nem szervez új népkönyvtárat. [...] Az új körzeti könyvtárak tehát elsősorban új népkönyvtárakat létesítsenek, és ne azzal törődjenek, hogy könyvcserét hajtanak végre”. (A BDMK irattára)
225. SZÚCS Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Bp.: Magvető Kiadó, 1983. 136 p. SZÚCS Jenő: Magyarország regionális helye Európában. A középkor. In: SZÚCS Jenő-HANÁK Péter: Európa régiói a történelemben. Bp. : MTA Történettudományi Intézet ; Országos Pedagógiai Intézet, 1986. 32 p. és más szövegkiadásokban.
226. SZÚCS Jenő: Magyarország regionális helye Európában... i. m. 11. p.

Az ENTITLE projekt (Europe's New Libraries Together in Transversal Learning Environments) hazai partnereként a Publika Magyar Könyvtári Kör (PMKK) magyar nyelven is közreadta a projekt két alapdokumentumának (ENTITLE Guidelines; Impact Assessment Framework) szövegét.

A fordítások (Entitle Irányelvek; A könyvtárak tanulásra gyakorolt hatásának becslése) elolvashatók a www.ki.oszk.hu/entitle honlapon
(Katalist, 2010. január 21. Billédi Ibolya – PMKK tájékoztatása alapján)